

Beneš, Bohuslav; Hrníčko, Václav

Neoficiální plakáty a nápisy z let 1968-1989

In: Beneš, Bohuslav; Hrníčko, Václav. *Nápisy v ulicích*.
1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 1993, pp. 22-102

ISBN 8021003235

Stable URL (handle):

<https://hdl.handle.net/11222.digilib/132118>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts,
Masaryk University provides access to digitized
documents strictly for personal use, unless otherwise
specified.

MUNI
ARTS

Masarykova univerzita
Filozofická fakulta

Digital Library of the Faculty of Arts,
Masaryk University
digilib.phil.muni.cz

Kapitola druhá - Neoficiální plakáty a nápisy z let 1968 - 1989

HLÍDALI JSME ZÁPAD A VÝCHOD NÁS NAPAD, ANEB POUČENÍ Z POUČENÍ

Vyjdeme ze základní představy, která se po listopadu 1989 (ne, že by to bylo rozpoznatelné až tehdy!) objevila na jednom plakátu: *Tak dlouho jsme rozvíjeli socialismus, až jsme se stali rozvojovou zemí.* Veškeré snažení se upínalo k našemu tehdejšímu velikému vzoru. Za čest a zásluhu se považovalo, že byl v čele dodavatelů surovin a že určoval naši tehdejší politickou a ideologickou orientaci. Ústní dějiny té doby ukáží jednu dostatečný obraz její vnitřní rozpornosti, o čemž kromě jiného hovoří celé trsy politických anekdot. Viděli jsme třeba notes plný textů, tematicky rozdělených na normální, dobré (choulostivé) a radioaktivní vtipy - s těmito se soutěžilo, jak se tehdy říkalo, „o zlatou mříž ministerstva vnitra, každoročně udělovanou v Jáchymově“. Zde totiž v uranových dolech pracovali političtí vězni a neodsunutí němečtí odborníci. K tomu se vyprávělo: „Tak jsme s kamarádem krásně pili,“ povídá takhle nový vězeň ostatním, „a nejvíc jsme se nasmáli politickým vtipům. To vám kluci letělo! Byl jsem rád, že jsem se bez nehody dostal do postele a povídám si, že toho kamaráda udám až ráno, že je na to čas ... Nebyl. Zaspal jsem, no, a tak jsem tady!“ Nejde nám samozřejmě o nějaké vytváření umělých

pochmurných legend, a také ne všichni Češi se vzájemně udávali, ale je jasné, že právě rozpory mezi oficiálně hlášanou teorií a skutečným způsobem života obyčejných lidí na rozdíl od funkcionářů a politických osobností, dále rozdíl mezi ideologií a její realizací a samotné strukturní rozpory zvolené ideologie a její nedotknutelnost a nekritizovatelnost nemohly nést k „pražskému jaru“ a „socialismu s lidskou tváří“, který byl bezpříkladně a bezohledně převálcován pásovo sovětských tanků. To byl v našich novodobých dějinách další mohutný impuls pro nesčetné neoficiální nápisy, jakkoliv oficiálně bylo všechno v pořádku. Hned v to slunečné ráno 21. srpna 1968, když se po našich zemích začaly rozjíždět a rozcházet vojenské jednotky, aby zlikvidovaly „kontrarevoluci“, postavilo se jim na odpor lidové slovo, sice nevídané a neplánované, ale zato břitké a v hojně míře. Vedle českých nápisů, o nichž se ani nepředpokládalo, že by je cizí vojáci mohli přečíst, natož přeložit, vznikla řada nápisů v (obdivuhodně dobré) němčině v česko-německém pohraničí, dále nápisy polské, maďarské a především ruské ve všech větších městech. Neobyčejně dojemné byly pravopisné a gramatické nedostatky nápisů a výzev: svědčily o zájmu, s nímž mladší generace studovaly tzv. jazyk pokroku a míru. Nicméně nešlo již o kolísání v azbuce, jako v dubnu - květnu 1945, kdy se všechny domy označovaly stručným ЧЕХ, z něhož různými kontaminacemi vzniklo až zcela nepocho-pitelné, leč přesto se vyskytující REX ...

V roce 1968 se nápisy vyskytovaly na průčelích budov, v podchodech, nalepovaly se na výklady - sem se také vylepovaly členské průkazy KSČ a SČSP - a hojně se psaly různými barvami nebo vápnem na silnicích a zídkách. Některé nápisy byly v úzké souvislosti s interiérem místnosti. Na výkladu Čedoku se objevil nápis ke známé siluetě tanku *Jsme proti takové*

turistice! Významově odpovídal tehdy rozšířené anekdotě o Američanovi, který se chlubil, že má dvě auta, o Čechovi, který má jedno, a Rusovi, který nepotřebuje žádné, protože doma jezdí levným taxíkem a na cestu do zahraničí mu stát půjčí tank. Na drogerii bylo tehdy napsáno: *Kupujte hřebeny, nastává všivá doba!* Na továrních vratech se objevilo konstatování *To se nám to pracuje, když nás Ivan vachuje.* Jinde se našly inzeráty typu *Hledá se kontrarevoluce* nebo *Hledám někoho, kdo by oškubal Husáka.* Dlouho nehledal, protože jiná ruka jinou barvou připsala *Kdo to kdy viděl, aby svině měla peří?* Vznikla i poučná dvojverší, jako *Co Čech, to muzikant, co Rus, to okupant,* nebo (aktualizované předvolební heslo z předválečného Československa) *Raději bych si život vzala, než bych Rusům vejce dala - kvok!* Ideologická erudovanost je zřejmá z těchto nápisů: *Dvacet let jste nás učili, nakonec přece zradili; Lenin nás chtěl učit, Brežněv nás chce mučit.* Objevila se i snaha o významovou eskalaci: *Lenine, vstávej! Brežněv se zbláznil!* nebo tvrdší *Lenine, vstávej, vezmi hůl, národu tvému vládne vůl!* A nakonec se v různých variantách vylepovalo konstatování *Přátele si můžeš vybrat, za bratra nemůžeš ...* Tento tragický výrok opět korespondoval s anekdotou různě variovanou. Sedí Rus s Čechem a pijí ze známé půllitrovky vodku. „Davaj, rozdělím po-bratski,“ povídá ten jeden. „Kdepak,“ honem na to ten druhý, „každej půl!“ Protože KSČ tehdy stála v čele „pražského jara“, nebyly nápisy zaměřeny proti ní, jako ve 40. až 50. letech, nýbrž pouze proti jednotlivým představitelům a zejména proti jednotlivým představitelům ze zahraničí. Sociologický odhad ukázal, že zatímco v čele „pražského jara“ stáli spisovatelé, umělci, politikové a pracovníci hromadných sdělovacích prostředků, byli nositeli tehdejších protofolklorních psaných výroků příslušníci nejrůznějších vrstev a několika generací. Jejich názory byly součástí veřejného mínění a občansky

důstojnou složkou při sjednocování národa. Protože cizí armády se v roce 1968 vyskytovaly všude, byly všude i nápisy (na rozdíl od roku 1989). Během srpna až září se jednotlivé skupiny obyvatel neoslovovaly formou adresného dialogu, nýbrž všichni se obraceli ke všem nebo všichni k okupantům, protože anonymita těch, kteří je pozvali, byla odhalena až v polovině roku 1992. Všechny nápisy vzbuzovaly spontánní pozornost a ohlas do konce září 1968, pak přestaly plnit svou výzovou funkci a jejich autoři je začali zanedbávat.

Jak že to bylo s poučením z „Poučení“? Podle Vášova-Trávníčkova slovníku jazyka českého (4. vyd., Praha 1952) označuje obecné podstatné jméno „poučení“ výklad, vysvětlení, návod. To Poučení je však návod, kterak věci vyložit, jak se neudály, nýbrž udáti měly, tedy výklad o postupu, jak z předem vytvořeného umělého modelu vyvodit ex post důsledek. Poučení vznikalo tak, že stranické organizace dostaly dotazníky, ty se vyplnily podle tehdy už opět platného zvyku tak, aby „nahore“ prošly, na vyšších stupních se ve druhé polovině roku 1969 dále zdokonalily a v prosinci 1970 byly odhlasovány jako „projev přání a ohlas na mínění členů strany“. Poučení platilo téměř na den devatenáct let a již jeho název se stal téměř přislovecný, stejně jako to okřídlené slovo „dočasný“, které se vyskytlo v dohodě o „dočasném“ pobytu vojsk na našem území. Dobře, že již neplatí anekdota „jak se stupňuje přídavné jméno dlouhý? Inu: dlouhý, delší, dočasný“. Právem se po srpnu 1968 objevil nápis *Proletáři všech zemí, promiňte! K. Marx*. Variantou po pádu komunistických systémů 1989 pak byla výzva: *Lenine, vstávej! Proletáři všech zemí se spojili!*

KŠČ MÁ IDEOLOGII, MY MÁME PRAVDU

A zase se na devatenáct let zdánlivě uklidnila hladina veřejného života. Znovu oficiálně ožil kult osobnosti, opět byli naši sousedé ne rovnoprávními spojenci, ale vzorem, opět stály naše národy v pevné jednotě proti imperialistům, a když se zjistilo, že komunismus je neustále v nedohlednu, začal se v 70. letech budovat nejdříve reálný, pak rozvinutý socialismus. Jako kdysi vystoupili spisovatelé, vystoupili později signatáři Charty 77, v opisech se šířily dopisy Václava Havla Gustávu Husákovi o podstatě postkomunistické společnosti, obdobou Dvou tisíc slov z památného šedesátého osmého roku se stalo Několik vět - a proti každému takovému projevu se ihned svolalo příslušné shromáždění vědců, umělců a dalších, jichž se režim mohl potenciálně obávat. Na rozdíl od relativní dějové státnosti 1968, kdy došlo k jednorázovému a demonstrativnímu vystoupení proti okupaci, začala se koncem 80. let postupně vytvářet celá řada příležitostí, konfliktních situací a srážek se strážci režimu, které vyvrcholily napadením demonstrujících studentů speciálními policejními jednotkami v Praze 17. listopadu 1989. Slovesný odraz tohoto zásahu byl okamžitý, stejně jako před jednadvaceti lety, ale jeho vývoj, rozsah a vliv probíhal v jiných časových a významových etapách, které bychom snad výstižněji mohli nazvat vlnami; budiž předem důrazně řečeno, že nesuplujeme ani historiky, ani politology či sociology a že z událostí šesti týdnů listopadu a prosince 1989 volíme především ty, které našly bezprostřední ohlas v plakátech, nápisech a heslech.

Za první vlnu převratného hnutí můžeme považovat období od 18. 11. do 27. 11. 1989. V sobotu a v neděli 18. - 19. listopadu nebylo nikomu do smíchu a ani pozdější název „sametová“ revoluce nevznikl ještě v té době. Studenti a herci z pražského divadla DISK zahájili stávkou na protest proti policejnímu zásahu vůči pokojné manifestaci, v níž se ozvala nová hesla, zaměřená proti tehdejším nositelům moci. Během neděle a pondělí se stávka rozšířila na všechny vysoké školy v Československu a již 21. 11. bylo vyhlášeno sedm studentských požadavků: vyšetření událostí 17. 11., odstoupení odpovědných stranických a státních funkcionářů, odstoupení hlavních předpokládaných viníků: Miroslava Štěpána a Františka Kincla, Federální shromáždění nechť zruší články ústavy o vedoucí úloze KSČ, prezident nechť amnestuje politické vězně, nutno dodržovat lidská práva a zahájit všelidovou diskusi o situaci. Současně vzniklo 18. 11. Občanské fórum, které ve svém programovém prohlášení „Co chceme“ (26. 11. 1989) požaduje mj. svobodu myšlení, shromažďování, svobodu činnosti sdělovacích prostředků a svobodné volby. Mezitím se studentům podařilo navázat kontakt s dělníky nejdříve v pražských, později i mimopražských závodech. 22. 11. vznikl Celostátní koordinační stávkový výbor vysokých škol a studenti se rozjeli do velkých mimouniversitních i menších měst vysvětlovat své rozhodnutí a další postup. V Praze mezitím probíhala masová shromáždění: nejdříve na Václavském náměstí (20. - 24. 11.), kde 21. listopadu poprvé promluvil Václav Havel a 24. 11. Alexander Dubček. Dvěstětisícové shromáždění se 25. a 26. 11. přesunulo na Letnou, kde se počet účastníků postupně ztrojnásobil. To byla ta sametová revoluce, kterou zahraniční novináři nazývali také „něžná“. Konala se denně po pracovní době od 16 do 18 hodin. Shro-

máždění se naposled konalo 4. a 10. 12. opět na Václavském náměstí.

Průběžně, ovšem mnohem, mnohem složitěji, krystalizovala situace ve sdělovacích prostředcích. Václav Havel se poprvé setkal s předsedou federální vlády Ladislavem Adamcem; proti politice KSČ se konala shromáždění v Brně, Ostravě, Banské Bystrici, Bratislavě a Dunajské Středě (společně s Nezávislou maďarskou iniciativou) a v dalších městech. Bylo zřetelné vidět, kde byla pozice té či oné skupiny silnější; všeobecně platilo, že v menších městech a na venkově byla pozice reformátorů (skutečně jenom reformátorů?) značně slabší než např. ve vysokoškolských střediscích. Komunistická strana však ze svých pozic ustupovala jen velmi váhavě, i když se zřetelně projevil úžas a bezmocnost před novými programovými představami. Zastírací zprávy v tisku a zejména v televizi byly odhalovány poměrně pozdě, ovšem ani televizní vystoupení Miloše Jakeše 21. 11. nedosáhlo předpokládaného účinku. Proč také, když na zasedání ÚV o tři dny později „odstoupil“ spolu s dalšími ze své funkce Ale ani nový generální tajemník Karel Urbánek, ačkoliv vystupoval zcela jinak, než jak byli straníci doposud zvyklí, nemohl popřít, že ÚV vydal 26. 11. komunistům instrukce o 17 bodech pro boj s OF. Současně stranou zmítaly prudké diskuse o revoluci a kontrarevoluci. Nepomohlo ani, že spousty podniků, organizací, vedení odborů a Svazu žen vystoupily proti chystané stávce a unisono s KSČ žádaly zdánlivě objektivisticky „klid a rozvahu“ pro „tvůrčí“ diskusi. Jakoby nebylo 17. listopadu, jakoby strana ještě stále držela v rukou vedení. Odpověď poskytla generální stávka, připravená celostátně na pondělí 27. listopadu 1989 od 12 do 14 hodin. To bylo první jasné - i když zdaleka ne jednoznačné - „ne“ čtyřicetiletému režimu.

Druhá vlna sametové revoluce probíhala ve dnech 28. 11. - 3. 12. **Za nepřetržité stávky studentů a umělců, kterým, jak dále uvidíme, spílali všichni ti, kteří se předtím o nikoho z nich nezajímali, zrušilo Federální shromáždění dne 29. 11. 1989 ty články ústavy (nebo jejich části), které se týkaly vedoucí úlohy KSČ; dále jmenovalo komisi, která se měla zabývat násilnými událostmi 17. 11. a den na to dalo pokyn ministrovi, aby byly odstraněny zátarasy a plot z ostnatých drátů na naši západní hranici. Současně byla zrušena výuka marxismu-leninismu na vysokých školách. Jak symbolická časová shoda!**

Diskuse představitelů OF s vládou a ÚV KSČ pokračovaly. OF a Verejnosc' proti násiliu (VPN) se 29. 11. dohodly na společné taktice a VPN zahájila jednání s vládou tehdejší Slovenské socialistické republiky. Od 30. 11. začíná ÚV KSČ uvažovat o událostech roku 1968 a 3. 12. vláda navrhla Sovětskému svazu jednat o vstupu a pobytu jeho vojsk na našem území. Sluší se dodat, že se podařilo (především poslanci prvního svobodně zvoleného Federálního shromáždění Michaelu Kocábovi) dohodnout jejich urychlený odchod, který se uskutečnil do konce 1. pololetí 1991, avšak teprve 16. července 1992 byl tehdejšímu československému prezidentovi Václavu Havlovi odevzdán tzv. zvací dopis z roku 1968, kterým někteří členové ÚV KSČ žádali Leonida Brežněva o „bratrskou pomoc“, na jehož základě k nám okupanti přišli. Vnitrostranická jednání se rozbíhala velice váhavě. Aktiv 28. 11. 1989 - tedy po stávce - odmítl požadavky manifestujících. Váhavě a rozporně se připravovalo také složení nové vlády, která byla představena Ladislavem Adamcem 3. 12. 1989. Protože v ní figurovalo 15 straníků proti pěti příslušníkům jiných stran, vyvolalo to nejen rozsáhlé protesty veřejnosti, ale také odpor OF a VPN, provázený posměšky na plakátech a v heslech. Studenti konstatovali,

že ze sedmi požadavků z 21. 11. ještě řada nebyla splněna a pokračovali i po 29. listopadu ve stávce.

Třetí vlna sametové revoluce probíhala ve dnech 4. - 10. 12. Z nové vlády odstoupilo 11 ministrů, proběhla řada demonstrací proti „staronové“ vládě a začala konkrétní jednání s OF a VPN o skutečně novém jejím složení. Ladislav Adamec resignoval na místo premiéra a vytvořením nové vlády byl pověřen Marián Čalfa, který na svůj nelehký úkol měl právě týden čas. Mezitím uslyšel Ladislav Adamec i Karel Urbánek přímo od tehdejšího prezidenta SSSR Michaila Gorbačova, že vstup vojsk byl skutečně protiprávní a že jeho podstatu budou zkoumat nezávislí historikové. Miloš Jakeš a Miroslav Štěpán byli vyloučeni z KSČ (také k tomu se vztahovala řada ironických nápisů), prezident Gustáv Husák vyhlásil amnestii a slíbil odstoupit. V České národní radě a ve Slovenské národní radě se tvoří nové vlády.

Od 4. 12. prohlásili studenti, že okupační stávkou mění na stav zvýšené stávkové pohotovosti, s čímž se ztotožnili také umělci. OF podalo 5. 12. svůj návrh ústavy. Byl uvolněn prodej valut a zrušeny doložky pro výjezd do zahraničí. Vysokoškoláci uspořádali vysvětlovací akce, vyslali vlak dobré vůle z Bratislavy do Košic, prešovská pedagogická fakulta vyjela na východní Slovensko. Studenti se podle vlastních výroků setkali většinou s velmi chladným přijetím a samozřejmě nebyli pozváni ohřát se při vatrách, na nichž - a to nejen na východním Slovensku - pálili příslušníci Státní bezpečnosti, Veřejné bezpečnosti a KSČ nejvíce kompromitující materiály, aby se nedostaly do nepovolanych rukou. Představitelé VPN v Košicích konstatovali, že jsou názorově a akčně několik dní za Prahou, ale že zaostávají i několik hodin za Bratislavou.

Nicméně dne 10. 12. 1989 představil Marián Čalfa „vládu národního porozumění“ prezidentu Husákovi, který nato ihned abdikoval. Dr. Gustáv Husák, CSc., byl představitelem jednotného postupu ÚV KSČ, který byl vypracován pod jeho vedením v dubnu 1969 a opětovně potvrzován XIV., XV. a XVI. sjezdem KSČ v letech 1971, 1976 a 1981. V květnu 1975, 1980 a 1985 byl vždy, jak se tehdy psalo, jednomyslně a za neexistence jiného kandidáta zvolen prezidentem ČSSR. Byl trojnásobným hrdinou ČSSR a jednonásobným SSSR. Zemřel 18. 11. 1991.

Čtvrtou vlnu historických událostí v době od 11. do 29. 12. zahájilo zvonění a cinkání na klíče po Praze na znamení, „že už jim odzvonilo“. Studenti se proměnili v čističe a začali s úklidem plakátů a čištěním výloh. Stávková pohotovost trvá. Federální shromáždění jednalo od 13. 12. o způsobu volby prezidenta a do týdne stanovilo datum volby na 29. 12. 1989, a to Federálním shromážděním, nikoliv přímou volbou, jak oportunisticky požadovali někteří komunisté. Václav Havel byl navržen do funkce prezidenta jako symbol národního usmíření, Alexander Dubček do funkce předsedy Federálního shromáždění. Na podporu tohoto návrhu se 22. 12. ve Valdštejnském paláci sešli zástupci všech i nově vytvořených stran a hnutí, představitelé Národní fronty, OF, VPN, Svazu socialistické mládeže a Celostátního koordinačního stávkového výboru vysokých škol. Federální shromáždění začalo jednat o změně státního znaku, odstoupila řada poslanců FS a v předvečer Štědrého dne 23. 12. 1989 přestříhl ministr zahraničních věcí Jiří Dienstbír spolu se svým kolegou Heinzem Dietrichem Genscherem ze SRN pohraniční ostnatý drát v Rozvadově. Totéž se opakovalo o něco později spolu se zahraničním ministrem Rakouska Aloisem Mockem v Laa/Thaya, jak o tom

svědčí pamětní tabule, zasazená do zdi staré radnice rakouskou mládežnickou organizací. Mříž vyšetřovací vazby zapadla za Miroslavem Štěpánem.

12. prosince se poprvé sešla vyšetřovací komise Federálního shromáždění ČSSR a Česká národní rada. Uvnitř KSČ nadále probíhala ostrá výměna názorů; v armádě byly zrušeny stranické organizace 15. 12., o čtyři dny později také ve Sboru národní bezpečnosti a 21. 12. byly rozpuštěny Lidové milice. Nepomohly ani výpady proti demagogii a dialogu na Slovensku, ani mimořádný sjezd KSČ, narychlo svolaný na 20. 12. Zvolil sice Ladislava Adamce předsedou a Vasila Mohoritu 1. místopředsedou a rehabilitoval vyloučené z let 1968 - 1970, leč vážným protimluvům v přijatém Akčním programu již nedokázal zabránit. Konec prosince byl charakterizován pozitivním jednáním Mariána Čalfy v Moskvě 20. 12. a československou pomocí Rumunsku, když předtím naše vláda na základě změněné vnitropolitické situace v této zemi odňala Nicolae Ceauseskovi Řád bílého lva.

28. 12. 1989 byl Alexander Dubček zvolen předsedou Federálního shromáždění (zemřel 7. 11. 1992) a 29. 12. 1989 byl Václav Havel zvolen prezidentem republiky. Tímto dnem také slavnostně skončila stávka studentů a umělců.

ZÍTRA VE STEJNOU DOBU ZASE TADY (NA VÁCLAVSKÉM NÁMĚSTÍ V PRAZE)

Úvod

Asi už zůstane předmětem dohadů, zda se jednalo 17. listopadu 1989 o akci předem naplánovanou či nikoliv. Jisté však je, že podle vývoje jak v Československu, tak v ostatních dnes už bývalých socialistických zemích, by bylo logické, kdyby československé události takto vyvrcholily až počátkem roku 1990. Pro tento názor svědčí postupný růst nespokojenosti obyvatel s vládnoucím režimem, který bylo možné nejlépe sledovat na vzrůstajícím počtu účastníků na - řekněme nevládních - demonstracích v zemích východního bloku během let 1988 a 1989. Ke kritické situaci docházelo obvykle až při dosažení nejméně stotisícového počtu (např. Maďarsko, východní Německo ap.). V Praze ani v jiných městech v Československu nepřesahovala účast na těchto akcích ani na podzim v roce 1989 desítky tisíc. Dokonce ani listopadové shromáždění zřejmě nepřesáhlo padesátitisícovou účast. Není proto divu, že napadení demonstrantů pořádkovými jednotkami na Národní třídě v pátek sedmnáctého listopadu večer zastihlo mnoho lidí nepřipravených a vyvolalo jakési překvapení jak u účastníků, tak u sympatizujících. Prakticky celé následující dva dny, tj. v sobotu a v neděli, byl totiž klid jako před bouří, ale přece jen klid. Snad bychom toto zlověstné napětí mohli nazvat pozásahovým „šokem“.

Přestože jsem se o všechny předchozí události živě zajímal, v pátek večer jsem se demonstrace nezúčastnil, protože jsem musel odjet z města. Zpět do Prahy jsem se vrátil až v neděli odpoledne. Projížděl jsem středem města přes Palachovo náměstí, Křižovnickou, po Smetanově nábřeží směrem k Národnímu divadlu, kde jsem odbočil do Národní třídy, projel jsem až na Jungmannovo náměstí, odbočil do Perlové, přes Uhelný trh, dále Skořepkou, pak doprava do Jilské až k chrámu sv. Jiljí a dále doleva do Husovy ulice, kde jsem zaparkoval. Už od Národního divadla jsem měl pocit něčeho nepřirozeného, zvláštního, i když jsem cestou nic mimořádného nepozoroval. Všechno bylo na první pohled normální, jako by se bylo nic nestalo. Něco však prostě viselo ve vzduchu, co vyvolávalo neklid.

Z bytu jsem okamžitě zavolal své známé, která bydlí na Václavském náměstí poblíž sochy sv. Václava a tedy měla informace o všem, co se na tomto exponovaném místě dělo, z první ruky. Domníval jsem se totiž, že pokud se něco „semlelo“, pak že to bylo určitě tam. Národní třída mně v tu chvíli nenapadla. - Doslova na mne vychrlila proud nejčerstvějších informací, takže jsem ji musel přerušit, abych ji upozornil, že jsem se právě vrátil z několikadenní cesty, a proto nevím vůbec nic. Začala mi tedy líčit, co se v Praze událo už od pátečního odpoledne, co a kde chystají novináři na nedělní večer.

Sejít jsme se měli ve Vinohradském divadle, protože v té době už divadla vstupovala do stávky na podporu studentů. Herci se rozhodli takto získaný čas a prostor využít k dialogu s návštěvníky nebo poskytnout prostor mimo hrací čas jiným zainteresovaným zájemcům, ve Vinohradském divadle například novinářům, k diskusím o současné situaci. Nebyla však

prakticky jiná možnost, jak informovat co nejvíce lidí, než telefonovat svým známým kolegům a je požádat, aby volali také svým známým kolegům a tak dále.

Vyslechl jsem podrobné informace a čas, který mi zbýval do odchodu na náměstí Míru, jsem strávil dalšími telefonáty. Už ani nevím, kolik známých se mi podařilo zastihnout. Ve spěchu jsem vyrazil na Staroměstskou stanici metra, odkud nás už jelo víc.

U divadla postávalo asi padesát novinářů. Od nich jsme se dověděli, že pro nás pro tento večer zůstane divadlo uzavřeno, protože ředitel, který se svým postojem lišil od hereckého souboru, nás vůbec nehodlal pustit dovnitř. Nepomohly žádné intervence.

Mezitím se náš počet asi zdvojnásobil. Podepisovali jsme rezoluce, které s sebou někteří přinášeli, jiní se snažili z nedaleké telefonní budky obstarat náhradní místnost. Asi po půl hodině projel kolem divadla konvoj policejních stříkacích vozů, obrněných transportérů, „antonů“ a autobusů s policisty. Bylo nám jasné, že se na místě už nemůžeme déle zdržovat, přestože si nás policisté při jízdě kolem nevšimli. Naštěstí se objevil kdosi z redakce deníku Lidová demokracie a navrhl, že se můžeme přesunout do konferenčního sálu jejich nakladatelství na Karlově náměstí. Ve skupinách jsme tam dorazili asi za dvacet minut. Vrátný nás už čekal, odemkl vchod a zase za námi zamknul.

Jednání bylo bouřlivé, zazněly nejrůznější názory, často protichůdné. Jeho hlavním cílem však bylo formulování rezoluce na podporu studentů a jejich požadavků. Zvlášť iniciativní a nejvíce připravená byla skupina nezávislých žurnalistů, tj. těch, kteří většinou z politických důvodů nebyli členy Českoslo-

venského svazu novinářů a z týchž důvodů nemohli být ani zaměstnáni v redakcích novin nebo časopisů. Přirozeně, že dalším z bodů, který navrhovali zařadit do rezoluce, bylo vytvoření Sdružení nezávislých novinářů.

Další diskuse byla přerušena vrátným, který přišel s varováním, že se u vchodu objevili policajti a zajímali se o to, zda nevešlo větší množství lidí dovnitř. Spontánně bylo rozhodnuto diskusi ukončit a závěr z tohoto setkání urychleně písemně formulovat, protože hrozilo reálné nebezpečí policejní razie. Takto vzniklá rezoluce byla přečtena přítomným, z nichž ji 61 podepsalo. Následující den její text vysílala rozhlasová stanice Svobodná Evropa, kam ho zřejmě doručil Jiří Černý - jeden z novinářů persekvovaných komunistickým režimem. Svobodná Evropa byla tenkrát jediným sdělovacím prostředkem, který mohl s jejím obsahem seznámit československou veřejnost. Později ji otisklo také Svobodné slovo, deník Československé strany socialistické, která jako první politická strana začala konečně jednat samostatně a podpořila studenty v jejich požadavcích. Její budova „s balkónem“ na Václavském náměstí sloužila potřebám řečníků statistických demonstrací následující dny.

Bezprostřední zážitky z následujících událostí místo charakteristiky situace

(Text, který následuje, byl napsán ve dnech uvedených vždy na jeho začátku v závorkách. Domníváme se, že vypovídá mnohé o atmosféře, která panovala ve dnech a týdnech, kdy se objevilo nejvíce nápisů v pražských ulicích, v nichž jsem se denně pohyboval jako účastník těchto akcí. Jistěže se jedná o subjektivní

pohled, o pohled jednotlivce, individuálního účastníka dění, proto nebudiž chápán jako zobecnění, ale jen jako příklad jedněch z mnoha bezprostředních zážitků, kterých bylo možná tolik, kolik bylo přímých účastníků těchto událostí. V. H.)

(25. 11. 1989 - sobota)

Informovanost veřejnosti hromadnými sdělovacími prostředky je většinou pod kontrolou ÚV KSČ. Mnoho Pražanů proto o skutečném průběhu pátečních událostí nic netuší nebo ví jenom to, co přináší televizní zprávy. Ty však sdělují, že malá skupinka ambiciózních jednotlivců s protisocialistickým směřením zmanipulovala studenty.

ÚV KSČ pod vedením generálního tajemníka Miloše Jakeše nepokládal za nutné zaujmout stanovisko k pátečním událostem dříve, než v pondělí večer, a to takové, které nespokojenou veřejnost ještě více pobouřilo. Manifestující proto často volají: *Jakeše do koše, Miloš finišuje, Miloši, Gusto, u Bucků* (restaurace) *zhasli* ap. Manifestanti vyslovují svůj názor na deník Rudé právo, který informuje nepravdivě stejně jako Československá televize nebo odborářský deník Práce. Relativně pravdivé informace přináší deníky Svobodné slovo, Lidová demokracie (přestože politické vedení Československé strany lidové zklamalo) a Mladá fronta. Svazáci z Mladé fronty se přidávají ke stávkujícím studentům. Nejčastěji vykřikovanými hesly na adresu sdělovacích prostředků jsou: *Rudé právo lže, Rudé právo psalo, že nás bylo málo, Televize lže, jako když Rudé právo tiskne*. Studenti jsou i v této situaci vtipní. Volají nebo píší například: *Předvedli jste nám pohádku Obušku z pytle ven a co takhle Alenka v říši demokracie?*

Zatímco KSČ nedělá nic a vůbec nepociťuje potřebu respektovat vůli statisícových zástupů, formuje se opozice v Občan-

ském fóru. Požadavky Občanského fóra se neustále tříbí a nabývají na konkrétnosti.

Ve čtvrtek večer dělníci v jednom pražském závodě ČKD vypískali Miroslava Štěpána, vedoucího tajemníka pražských komunistů. Místo potlesku, který zřejmě očekával, když se začal přebarvovat na růžovo a tak podbízet dělníkům, byl odměněn voláním: „Demisi!“ Kupodivu tuto událost odvysílala Československá televize, i když je jistě pod kontrolou Státní bezpečnosti. Pod stejným dohledem je nepochybně i tisk. Na Václavském náměstí jsou například vyvěšeny výtisky deníku Mladá fronta před cenzurním zásahem a po něm, aby se o tom mohli Pražané na vlastní oči přesvědčit.

Včera 24. 11. 1989 (v pátek večer) se konečně sešel ÚV KSČ, aby „řešil“ vzniklou politickou krizi a provedl kádrové změny. Důvěru - hlavně dělníků - ve vedení strany se mu však nepodařilo obnovit. Komunistickým politikům se běžně říká ztroskotanci nebo dinosaufi. Studenty podporuje na 500 průmyslových podniků. Všichni se rozhodli, že vstoupí do dvouhodinové stávkou, kterou studenti s Občanským fórem vyhlásili na pondělí 27. listopadu od 12 do 14 hodin. Zdá se, že se bude stávkovat i přes všechny dosavadní politické změny. Na pátečním zasedání ÚV KSČ podal Miloš Jakeš s celým předsednictvem demisi. Byl zvolen nový generální tajemník Karel Urbánek. Jednání pokračovalo pozdě do noci, nic nového však zprávy nepřinesly.

Na Václavském náměstí se zatím davy radují z prvních dosažených kroků. Po skončení demonstrace, při níž účastníci naplnili celé náměstí, pokračuje volná diskuse u sochy knížete Václava. Ale ani po jejím zakončení se lidé nerozcházejí. Radující se dav se přesouvá na semaforey řízenou křižovatkou

k parlamentu, využívá chvíl, kdy svítí červená a auta čekají a jásající mladí lidé dávají fidičům i spolucestujícím číst hesla, která si připravili pro odpolední manifestaci. Někteří je s úsměvem zdraví, jiní se tváří chladně i nepřátelsky. Studenti i Občanské fórum však chápou, že sice dosáhli odstoupení stranického vedení, ale z dalších požadavků zatím vůbec ničeho. Objevují se také nápisy typu: *Děkujeme, ale požadavků je stále 7*. Nový generální tajemník KSČ si vysloužil přezdívku Urbjakeš a v ulicích se objevují plakáty s fotomontáží jejich obličejů - jedna polovina Jakešova, druhá Urbánkova.

V ulicích se rychle množí vývěsky, nápisy, plakáty. Objevuje se nezávislé zpravodajství, na monitorech běží přehledy aktuálních událostí i videozáznamy ze 17. listopadu. V ulicích postávají hloučky lidí diskutujících mezi sebou o tom, co dál. Jiní lidé se prostě procházejí ulicemi a čtou si nápisy, vylepené informace, ale i vtipná hesla. Jakeš je často zobrazován jako kůl v plotě, jak se sám se svým předsednictvem ÚV KSČ nazval v jednom ze svých projevů, na jiných fotomontážích má na hlavě šaškovskou čepici s rolničkami a přihloupě se usmívá.

Studenti a herci stávkují dál, generální stávka na pondělí 27. listopadu nebyla odvolána. Dnes dopoledne v 10 hodin byla sloužena mše u příležitosti svatořečení Anežky Přemyslovny ve Svatovítském chrámu a na 14 hodin připravili studenti happening, propagaci nenásilí, živý řetěz z Letné na Pražský hrad.

Ještě před deseti dny by si těžko kdo pomyslel, že studenti dokážou svou neuvěřitelnou energií, nadšením bez výtržností a násilí, bezvadnou organizovaností a odhodláním přesvědčit o svých oprávněných požadavcích většinu Pražanů a vlastně celý národ. Hnutí se totiž šíří přes značný odpor policie do celé republiky, studenti zajíždějí do mimopražských měst i prů-

myslových podniků, do vesnic, informují, vysvětlují a přesvědčují o nutnosti změn.

(26. 11. 1992 - neděle)

Praha je neustále ve varu. Stále více to platí i o ostatních českých, moravských i slovenských městech snad s výjimkou zapadlých městeček a obcí, odkud neustále přijíždějí lidé a říkají, že mají málo informací. Od soboty 25. listopadu, kdy Československá televize přenášela z Letné celou demonstraci a všechny projevy z tribuny Občanského fóra, které tuto manifestaci pořádalo, se situace změnila. Na rozdíl od předchozích dnů, kdy z Václavského náměstí dělala Československá televize jen krátké vstupy se silně prostřihávanými rozhovory s běžnými účastníky - zatímco z projevů řečníků ani slovo - je i venkov jejím prostřednictvím dostatečně informován.

Začínají se objevovat také zneklidňující zprávy o tom, že scénář současných událostí byl napsán v Moskvě Gorbačovem nebo jeho lidmi. Revoluce probíhající v Praze má prý stejné schéma, jako předchozí v Maďarsku a v NDR. Lidé jsou však opojení všeobecným nadšením a takovéto fámy nenacházejí ochotné posluchače.

Komunistická strana stále ještě adekvátně nereaguje na probíhající události, jakoby byla ochromena. Na Letné například nevystoupila žádná komunistická organizace se svým stanoviskem k současné situaci. Pražští komunisté se o to údajně pokoušeli, ale prý na ně nevyšel čas, proto přednesli svoje prohlášení v televizi. Nebylo to však ani nutné, protože televize dělala během jejich jednání v Paláci kultury časté vstupy a rozhlas vysílal dokonce celý průběh jednání bez jakéhokoliv sestřihu, takže ti, kdo chtěli, měli možnost vyslechnout různost a nejednotnost názorů, které při jednání zazněly. Uká-

zalo se, že komunisté nejsou jednotní v postojích, jak se dosud navenek prezentovali, a to ani na půdě pražské organizace. Jednání by bylo možné charakterizovat slovy, že se pokoušeli zachránit, co se dá. Mělo k tomu přispět i odvolání vedoucího tajemníka Miroslava Štěpána. Snažili se o to především realisté, kteří pochopili, že už nemohou jít proti statistickým shromážděním. Na diskusním večeru v divadle Semafor to vyjádřil vedoucí politické školy MěV KSČ takto: ptali se ho, zda to byl lid v roce 1948 na Staroměstském náměstí, na což prý odpověděl, že byl, a zda je to lid dnes na Václavském náměstí a on musel odpovědět, že i to je lid. Nicméně pražští komunisté přišli na Letnou se svým prohlášením, které formulovali v Paláci kultury, pozdě.

Sobotní mši ve Svatovítském chrámu při příležitosti svatořečení Anežky Přemyslovny navštívilo asi 10.000 lidí. Mnozí se dovnitř vůbec nedostali a postávali na hradním nádvoří. To bylo zřejmě důvodem, proč ÚV KSČ nezasedal ve Vladislavském sále na Pražském hradě, ale ve Vysoké škole politické mimo střed města. Při mši podpořil kardinál František Tomášek demokratické hnutí. Prohlásil, že katolická církev a její představitelé jsou v těchto chvílích s národem. Sklidil za to v chrámu neobvyklý potlesk.

Svatořečení Anežky Přemyslovny inspirovalo rovněž autora nápisu reagujícího na zasedání Českého svazu žen, který se distancoval od manifestace 17. listopadu. V ulicích se okamžitě objevil text: *Svatá Anežko, ochraňuj nás od Českého svazu žen.*

Při dnešním (26. 11.) televizním přenosu ze shromáždění na Letné, kdy vál mrazivý vítr, vyšlo najevo, že moderátor manifestací Václav Malý je katolickým knězem. Tím se vysvětlilo proč se modlil při shromáždění Otčenáš za zdar demokra-

tického hnutí. Václav Malý tedy svou aktivitou předběhl prohlášení nejvyššího českého představitele katolické církve.

Kolem poledne před manifestací došlo k asi hodinovému jednání mezi vládou, Občanským fórem a Národní frontou. Po něm byla ještě ve spěchu uspořádána tisková konference. Informace byly strohé. K dohodě zřejmě nedošlo. Vyplynulo z ní však pozvání premiéra Adamece na Letnou. Tam také skutečně promluvil. Nejprve však Václav Havel prozíravě informoval o postoji Občanského fóra. Premiér Adamec se totiž snažil přesvědčit manifestanty o tom, že stávka není nejlepším řešením, a o dalších požadavcích studentů mluvil s úmyslem přimět dav, aby z nich poněkud slevil. Narazil na nekompromisní odpor. I když mu zprvu všichni zatleskali, později, když pochopili, o co mu jde, že přišel vlastně s úmyslem zachránit pro komunisty, co se dá, a veřejnost ukolébat (jak se ostatně píše na plakátech vylepených v ulicích), málem ho dav vypískal. Po dočtení projevu okamžitě ustoupil do pozadí tribuny, protože mu bylo jasné, že na závěr potlesk nesklidí.

Překvapením na Letné bylo prohlášení členů pořádkového sboru, které z tribuny četl poručík SNB. Řekl, že většina z nich vstoupila do řad Bezpečnosti s tím, že budou bojovat proti zločinu, a že netušili, že budou zneužiti proti svému vlastnímu lidu. Řekl, že přišli s takovým prohlášením přesto, že je za ně čekají dosti vysoké tresty. Dělníci ČKD Praha si je proto okamžitě po vystoupení vzali pod svou ochranu. Jejich vystoupení moderátor Václav Malý uvedl slovy, že shromáždění budou muset mít hodně otevřená srdce a být naklonění odpouštět. Lidé ocenili jejich odvahu, snahu přiznat chyby a ochotu připojit se k demokratickému hnutí.

Toto vystoupení mělo ohlas ještě tentýž den při večerním setkání u sochy knížete Václava. Moderátor tam vyzval tři z chodníku přihlížející policisty, aby se připojili k prohlášení svých kolegů na Letné. Ti však nejevili žádnou ochotu. Moderátor však jejich nechuť obratně komentoval, že není možné po každém požadovat takovou statečnost.

Zdá se, že se lidé zbavili strachu veřejně vystupovat se svými názory. Stalo se totiž zvykem, že každý, kdo mluví do mikrofonu, se předem představí celým jménem, řekne odkud je nebo kde pracuje a zda mluví za své kolegy, za nějakou skupinu nebo jen sám za sebe. Při diskusích u sochy knížete Václava na Václavském náměstí může mluvit každý, kdo se přihlásí. Nikoho se předem nikdo neptá, co chce říci, zda chce svým prohlášením revoluci podpořit nebo zda chce vyjádřit opačný názor. Přesně tak tomu bylo i dnes večer.

Plakátů a nápisů je už po městě bezpočet. Václavské náměstí, Národní třída a podchody jsou doslova polepené. Po ulicích se pohybují skupiny rozjásaných studentů, v divadlech se diskutuje, tu a tam je možné na monitorech za výkladními skříněmi sledovat nezávislé zpravodajství, ve výstavních sáňkách a v divadlech se rozdávají propagační materiály především těm, kteří se rozjíždějí na venkov. Tam je totiž neustále nedostatek informací.

(27. 11. 1989 - pondělí)

Generální stávka, naplánovaná na dnešek od 12⁰⁰ do 14⁰⁰, dopadla nad očekávání. I Československá televize, která prozatím informuje celkem objektivně, uvedla, že se jí zúčastnily milióny lidí po celé republice. Jen Václavské náměstí bylo

zaplněno do posledního místečka a nebylo to jediné místo v Praze, kde se shromážděovaly davy lidí.

Na jedné z manifestací promluvil opět Valtr Komárek, ředitel Prognostického ústavu ČSAV. Budí dojem člověka, který je schopen vyvést Československo ze současného hospodářského úpadku. Veřejnosti je znám už z minulosti, kdy publikoval svoje názory v tisku, a z televizních besed. Studenti podnikají všemožné akce pro to, aby se stal předsedou vlády místo premiéra Adamce. V ulicích se objevují nápisy na jeho podporu, například: *Za premiéra Komárka bude koruna jak marka, Lepší jeden Komárek než stádo velbloudů.*

Koordinační centrum Občanského fóra připravilo včera večer předběžný politický program. Byl rozmnožen a rozšiřován dnes s upozorněním, že je to zatím jen obecný text a že po něm bude následovat podrobnější. Doufejme, že OF splní očekávání a dosavadní sliby a že bude schopné popřípadě i doplnit novou vládu o své zástupce.

Velké překvapení. Generální tajemník ÚV KSČ Karel Urbánek navštívil horníky a hutníky v Kladně, a to nejen straníky, s nimiž besedoval separátně. Podle televizního komentáře zazněly při diskusi protichůdné názory. Předpokládám, že protichůdné názory generálního tajemníka na jedné a horníků a hutníků na druhé straně. Přijel prý dokonce vlastním „žiglíkem“, místo aby použil služebního auta. Snaží se, jak je vidět, zachránit, co se dá, ale dělá vlastně jen to, co měli straničtí funkcionáři udělat už nejméně před týdnem. To by možná ještě měli vyhlídky na úspěch. Teď, když už se většina podniků připojila ke generální stávce, již mimo jiné podpořili také požadavek zrušit mocenský monopol KSČ, je pozdě. Neslyšel jsem nahlas vyřčený názor, který by obhajoval zakotvení vedou-

cí úlohy KSČ v ústavě, a to ani při besedě s ministry federální vlády. Dokonce i vedoucí představitelé KSČ prohlašují, že si strana musí vedoucí postavení vybojovat svými postoji, zásluhami, prací pro společnost. Názor většiny národa se v těchto dnech prostřednictvím nápisů v ulicích a statisíčovými demonstracemi dává dostatečně najevo. Nebude-li ho KSČ respektovat a bude-li se i nadále k lidem shromažďujícím se v ulicích chovat povýšeně a přehlíživě, nepodaří se jí zachránit ani ty zbytky důvěry, kterou u některých vrstev obyvatel ještě má.

V tisku a v televizi proběhly zprávy o tom, že KSČ předala své zdravotní zařízení v nemocnici v Motole k dispozici ministerstvu zdravotnictví. Bude sloužit jako ústřední diagnostický ústav všem pacientům. V této nemocnici je v relativně dobrém stavu jen dětská část. Oddělení pro dospělé nejsou nic víc, než zanedbaná provizoria, zatímco náklady na jedno nemocniční lůžko ve zvláštním oddělení pro komunistické funkcionáře činily tři milióny korun. Tito pacienti měli samostatné pokoje, pro zábavu barevný televizor, videorekordér a každého ošetřoval jeden lékař a dvě zdravotní sestry.

Do Prahy přicestovalo několik odvážnějších emigrantů. Je to zpěvák Jaroslav Hutka, který vystupoval o víkendů na Letné, a Pavel Kohout, jehož mohli sledovat televizní diváci. Do Prahy se pokoušel dostat i Karel Kryl, ale byl zadržen na hraničním přechodu. Vnitro rovněž neprodloužilo pobyt Karlu Pecháčkovi z rozhlasu Svobodná Evropa. Zabavili mu dokonce i tiskoviny, které si s sebou odvážel. I to svědčí o ochotě komunistů jednat s opozicí. Jen se stáhli do děr, jak někteří demonstranti skandují. Viděl jsem i fotografii, na níž policajt ze služebního vozu ukazuje rukou okolostojícím místo obvyklého „V“ parohy.

Generální stávka je všeobecně považována za první krok k vítězství. Zaznělo to z úst mnoha řečníků při odpoledních demonstracích. Občanské fórum rozhodlo, že už ve stávkách není třeba pokračovat. Uvidíme, co se bude na Václavském náměstí dít v příštích dnech.

Dnes už bylo mnohem snazší zakoupit noviny různých stran, kterých byl v minulých dnech akutní nedostatek. Svobodného slova byly na Václavském náměstí v knihkupectví Melantrich dokonce celé balíky. Překvapením bylo jmenování Miroslava Pavla novým ústředním ředitelem Československé televize (dosud byl tiskovým mluvčím federální vlády.) KSČ chce zřejmě udržet tento nejdůležitější sdělovací prostředek pod kontrolou. Je totiž jasné, že na místě tiskového mluvčího komunistické federální vlády nemohl být nikdo jiný než dobrý komunist.

K situaci v Československu se vyjádřila i sovětská tisková agentura TASS. Podle jejího komentáře se k pondělní generální stávce připojila zdrcující většina průmyslových závodů. Rusové označují československý komunistický režim za poslední baštu stalinismu v Evropě.

(30. 11. 1989 - čtvrtek)

V úterý se koordinační centrum Občanského fóra dohodlo s federální vládou a Národní frontou na návrhu Federálnímu shromáždění zrušit článek ústavy o vedoucí úloze KSČ, o jejím vedoucím postavení v Národní frontě a o zrušení marxistickoleninské výchovy. Všichni napjatě očekávali, co přinese jednání parlamentu následující středu. Parlament návrh schválil. Rovněž ustavil komisi pro vyšetření událostí ze 17. listopadu. Přistoupil prostě na požadavky studentů. Zdá se, že již budou brzy

všechny splněny. Vyhráno však ještě není, i když se lidé už radují v ulicích a v hospodách. Zbývá ještě zrušení milic, soukromé armády KSČ. Po zrušení článku ústavy o vedoucí úloze KSČ by mohly i ostatní strany vznést požadavek zřít si také své soukromé armády. Nač ozbrojené složky strany a politických struktur, když jde o to, dělat politiku na demokratických principech bez násilí? K udržování pořádku stačí plně policie a k obraně státu armáda. Na co tedy ještě milice? No, uvidíme. Stále se něco děje. Dnes byly opět rozebrané noviny, dokonce i Rudé právo, snad kvůli zprávě o jednání parlamentu. Zdá se, že takto vzniklý nedostatek informací nahrazují do jisté míry nápisy na plakátech v ulicích, kterých je už bezpočet.

Dnes jsem se poprvé dověděl o fungování tiskového střediska v domě politické výchovy MěV KSČ v Celetné ulici. Ihned jsem se tam vydal pro tiskové materiály. Čekalo mě zklamání. Nic tam nemají. Třináct dnů po listopadových událostech tiskové středisko MěV KSČ není schopno informovat veřejnost ani novináře. Teprve po chvíli mi laskavě dali 19. číslo tzv. Pražského dialogu, v němž tvrdí, že vlastně se vším tím, s čím dnes přichází Občanské fórum přišla KSČ už na 7. zasedání (asi ÚV) před dvěma léty. Proč tedy nic nedělala, ptáme se. Pší také, že neměli čas na realizaci, ale to jsou jen výmluvy. I za dva roky se dá ledacos stihnout. Takovouto argumentací těžko někoho přesvědčí, dokonce ani ne své členy, kteří se sduzují v Demokratickém fóru komunistů.

Ve středu (29. 11.) večer se konečně objevil první polistopadový filmový týdeník, který zachycuje události ze 17. listopadu i z posledních dnů. Jak se uvaděč, který informoval o okolnostech vzniku filmu, v promítacím sále vyjádřil, je sice ještě komentován erárním hlasem, ale pokud se dostane do všech kin v republice, bude jistě dobrou informací pro diváky

i v těch nejzapadlejších místech, kam zprávy z Prahy jen málo doléhají.

Všeobecné nadšení se odráží i v chování lidí. Všichni jsou k sobě vzájemně ohleduplnější, pozornější, pomáhají si. Byl jsem svědkem toho, jak se jakési paní podařilo před prodejnou knih nakladatelství Melantrich na Václavském náměstí převrhnout misku s mincemi, kterými tam zákazníci platili za deník Svobodné slovo. Mince se rozkutálely po zemi a paní je začala samozřejmě ihned sbírat. Byla jich plná miska, takže by jí to samotné asi dlouho trvalo. Hned se však našlo mnoho ochotných lidí, snad tolik, kolik se jich do místa, kde se mince povalovaly, vešlo, a pomáhali jí. Miska byla hned plná a zpátky na svém místě. Možná, že by všechno probíhalo stejně i jindy a za jiných okolností, ale přece jen jsem měl pocit - to člověk prostě vycítí - že šlo o něco víc než obvykle, o více ochoty, větší míru soucítění jedněch s druhými. I já patřil mezi ty, kteří se shýbli a sbírali.

(1. 12. 1989 - pátek)

Jsem nachlazený, chrčím, kašlu, smrkám, píchá mě v zádech, živím se acylpirinem, ale nemohu zůstat ležet, protože si nechci nechat ujít tyto události, kdy kolem nás kráčí historie, kdy se za posledních deset dnů stalo tolik věcí, kolik se jich někdy neseběhne ani za deset let. Říkám si proto, těch deset dnů je vlastně za deset let života. A tak mi vždycky zvedne náladu porozumění lidí, vzájemné pochopení, soucítění, i když jde třeba jen o pomoc při sbírání náhodně rozsypaných mincí.

Při jednání Federálního parlamentu jsem si však také uvědomil, co všechno bude ještě nutné změnit, když jsem viděl, jak kamera snímá například Miloše Jakeše, Miroslava Štěpána, Jána Ryšku (dnes už bývalého předsedu Československého

svazu novinářů) a jiné. Sami neodstoupí a nevzdají se poslaneckých mandátů. Je absurdní, když tito politici ztroskotanci, nebo jak se dnes také říká dinosauri či zkameněliny, vysedávají v parlamentě, zatímco z ostatních politických funkcí, dokonce i z ÚV KSČ, už byli vyhozeni.

Ještě k samotným nápisům

Nápisy v ulicích se začaly objevovat už během prvního revolučního týdne. Zprvu byly ničeny zastánci starého režimu a nahrazovány, i když sporadicky, tištěnými plakáty státní bezpečnosti. Vznikla tu jakási amatérská soutěž, ve které triumfovalo nadšení pro nové nad zapšklostí starého a zkostnatělého. A výsledek? Během několika málo dní byly ulice ve středu města, například Václavské náměstí, 28. října nebo Národní třída, plakáty doslova vytapetovány.

Intenzita spontánního vylepování plakátů vrcholila někdy kolem 10. prosince, kdy Marián Čalfa sestavil a zveřejnil pro všechny hlavní politické síly v zemi přijatelnou „vládu národního porozumění“; v neztenčené míře pak vylepování pokračovalo do konce roku 1989 a doznívalo v prvních týdnech roku 1990, kdy bylo částečně suplováno „oficiální“ plakátovou službou Občanského fóra. Posledními politickými událostmi, které se výrazněji odrazily v pouliční „lidové plakátové tvořivosti“, jak tuto aktivitu nazvali sestavovatelé Kroniky sametové revoluce (ČTK Praha, bez vrocení), byla volba Václava Havla prezidentem republiky a tragické události v Rumunsku.

Nabízí se otázka, proč k tomuto jevu došlo a proč v tak nebývalé intenzitě, která je srovnatelná snad jen s obdobnou situací po 21. srpnu 1968? Důvodů by se našlo jistě víc, ale tím

stěžejním byl jistě fakt, že totalitní režim ovládal a manipuloval veškeré sdělovací prostředky ve státě a tak znemožňoval pravdivé zveřejňování nejaktuálnějších informací těmito sdělovacími prostředky, tj. za normálních okolností obvyklou cestou. Nespokojení lidé proto obsadili ulice a využili této jediné možnosti ke komunikaci jak v rámci své vlastní (samozřejmě značně sociálně diferencované) „skupiny“, tak k dialogu s totalitní mocí. V méně napjatých situacích je vákuum vzniklé utajováním nebo záměrným zkraslováním informací ve sdělovacích prostředcích vyplňováno samizdatovým („intelektuální aktivita“) nebo ústním („lidová aktivita“) šířením - vznikají opisované texty, anekdoty, domněnky, zvěsti apod. - Hloučky lidí procházející ulicemi a čtoucí nápisy byly běžně k vidění až do pozdních nočních hodin.

Pro vysvětlení, že nápisy v ulicích vyplňovaly kumulované a stále se stupňující informační vákuum, svědčil také nesmírný hlad veřejnosti po jakémkoliv denním tisku, tedy po co nejčerstvějších informacích. Na noviny se běžně čekalo ve frontě už před šestou ranní hodinou.

Převážná většina nápisů, které měly nejen informační hodnotu, ale i estetickou intenci, měla formu hesel, přísloví, krátkých citátů, otázek (a odpovědí) apod. Jinými slovy, jednalo se o značně zhuštěná sdělení často v rytmizované próze nebo ve verších a jen zcela výjimečně o delší básně, úvahy nebo seskupení více na sebe navazujících hesel. K podtržení účinku byly texty kombinovány s kresbami nebo méně s malbami.

Zacílení komunikace bylo nejlépe možné rozeznat u nápisů oslovujících, jako například: *Rolníci, kde jste?; Rolníci, podpořte úsilí svých dětí, přihlašte se k Občanskému fóru; Přátelé, zůstaňte v euforii z manifestací, Občanské fórum je s vámi;*

Všichni lidé Dobré vůle; Lidé otevřte oči; Tátové a mámy, chraňte svoje děti; Dělníci, právě teď se rozhoduje i o vás; Studenti, vydržte; Komunisté, opravdu víte, proč jste v KSČ?; Slováci, buďte s Čechy; Komunisté, komu dáte svůj hlas, ústřednímu výboru nebo svému národu?; některá hesla byla adresována i osobám, například tehdejšímu generálnímu tajemníkovi KSČ: Jakeši, přiznej se!

Nejčastější citáty byly na téma pravda: „Milujte se a pravdy každému přejte (Jan Hus); Největší vinu má ten, kdo nechce slyšet pravdu (Marcus Tullius Cicero); Na lži a sebeklamu nelze stavět pokrok národa ... (Tomáš Garrigue Masaryk); Pravda vítězí, ale dá to někdy fušku (Jan Masaryk); Lidské je mýlit se, ale bláznovství je v omylu setrávat (Marcus Tullius Cicero); strach: Strach z nebezpečí je tisíckrát horší než nebezpečí samo (Daniel Defoe); Zvítězili jsme nad nejnebezpečnějším z našich nepřátel, přemohli jsme strach (Franklin Delano Roosevelt); Zahubila jsem morem jen 50 000 lidí, těch ostatních 100 000 umřelo strachy (indická báje); svoboda: Svoboda bez vzdělání je nebezpečná, vzdělání bez svobody je zbytečné (John Fitzgerald Kennedy); Svědomí a svoboda jsou nejvzácnějšími statky smrtelníků (Jan Amos Komenský); Zřící se svobody, toť zřící se svého lidství (Jean Jacques Rousseau); Svoboda je poznána nutností (Georg Wilhelm Friedrich Hegel); Věřte, že štěstí je ve svobodě a svoboda v odvaze (Perikles); Demokracie je hlídací pes svobody (Valtr Komárek); vláda: Vláda je zde pro lidi, nikoli lidé pro vládu (Albert Einstein); Žádnou podporu prozatímní vládě (Vladimír Iljič Lenin); Vláda, která zklamala lid, by měla odstoupit (Michail Gorbačov); Nenechte hlupáky vládnout pod korouhví rozumu (Jiří I?/ Žáček); Když vláda činí, co je správné, bude mít vládu nad lidem, aniž by vydávala rozkazy. Jestliže

vládce sám nedělá, co je správné, žádné zákazy nemají cenu (Konfucius). (Přesnost uvedených citátů nebyla ověřována.)

Některé citáty se objevovaly v několika variantách, například: *Kdo sahá ke klacku, ten ztratil ideje; Ke klacku sahá jen ten, komu došly ideje; Pro hůl sahá ten, komu došly ideje; Kdo první použije sílu, přiznává, že mu došly argumenty (Karel Marx).* Nechyběly ani nepravé citáty jako: *Socialismus bez Chip /sic/ (Miloš Jakeš).*

Mezi citáty patřily i nápisy s náboženským obsahem. Nejčastěji citovanou byla Bible, a to témata: spravedlnost, láska, chudoba, pravda, strach. Běžná však byla i prostá sdělení, výzvy či konstatování, ale i výroky současníků, například Františka, kardinála Tomáška: *S pomocí Boží, osudy naše jsou v našich rukou;* nebo lidová přísloví: *Všeho do času, Bůh na věky.*

Další oblíbenou formou byla přísloví nabádající obvykle k opatrnosti, ostražitosti, ale i k aktivitě apod.: *Jedna (první) vlaštovka jaro nedělá; Jací jsme, takové budou naše děti; Mluvením rýži neuvaříš; Nechval dne před večerem; Staré psy novým kouskům nenaučíme; Sejdi z cesty o píd' a ztratíš 1 000 mil.* Nechyběla však ani jejich aktualizace nebo parodie: *Kam vítr, tam KSČ; Tak dlouho se chodí se džbánem pro vodu, až se podá demise; Jakeš za 18, Urbánek za 20 bez dvou; Veselý občan, půl demokracie; Jak budeme dnes žít, tak budeme zítra pracovat; Co Čech, to demonstrant; Jak budeme dnes hlasovat, tak budeme zítra žít; stejně tak jako nechyběla ani parodie nebo aktualizace oficiálních hesel: *Občané všech krajů, spojme se; S lidskými právy na věčné časy; Proletáři naší země, spojte se se studenty; Poručte větru dešti? - Dnes už leda v Bukurešti; Hlubokou orbou proti vytrvalým plevelům;* nebo názvů filmů a publikací: *StB, kam kráčíš a s kým?; Někdo to má horké, zvláště křesla; Vážení**

přátelé - ano, vážení soudruzi - ne; Komunistům zvoní hrana; překvapivě zřídka, ale přece jen tu a tam se objevovaly úpravy textů lidových písní, například: Ach není, už není, // co mě těšovalo, // už mě nepotěší // ani Rudé právo (podepsán: Miloš Jakeš).

Z politických událostí se nejvíce nápisů vztahovalo ke zrušení vedoucí úlohy KSČ, k jednání politických sil o složení nové vlády a k volbě prezidenta republiky. Nejvíce negativních ohlasů měla vláda starého režimu a Adamcova „osmidenní“, zatímco Čalfova vláda, podpořená Občanským fórem, nebyla téměř vůbec komentována. Z kandidátů na prezidenta se těšil největší pozornosti Václav Havel, a to jak pozitivní (té nejvíce), tak negativní, zřejmě pocházející od příznivců jiných kandidátů. Jeho jméno bylo často spojováno se jménem Alexandra Dubčeka, například: *Havel + Dubček = SVOBODA*. Příznivci ostatních kandidátů (Dubčeka, Císaře, Adamce) byli pasívnější. Objevil se i ojedinělý nápis fandící Věře Čáslavské: *Když už změnu obrovskou, prezidentku Čáslavskou*. Dále byla věnována pozornost volbám, zkrácení vojenské služby, lidovým milicím, pravdivosti informací v tisku, v rozhlasu a v televizi.

Nápis vyprávěly také o řadě dalších skutečností, například o svých pisatelích, o jejich myšlení, které bylo často v zajetí výrazových prostředků starého režimu, například: *Pojďte s námi do jedné řady; V jednotě je síla* aj. Některé nápis komentovaly i čerstvě napadaný sníh: *Sněží nám svoboda; První sníh nesmí být zkrvaven*. Jiné oslavovaly květiny jako zbraně této revoluce: *Děkujeme zahradníkům za nejmodernější zbraň proti Zlu: Květinu. Květina zjitřila Zlo, Zlo vyvolalo tlak, tlak probudil protitlak. Květina zvítězila; Místo obušků květiny; Členové SSM s pendreky zmasakrovali členy SSM s květinami*. Obvyklé bylo i signování nápisů, a to jak jednotlivci, tak i kolektivy.

Od Národního divadla ke knížeti Václavovi

(Uvedené nápisy nezahrnují všechny texty, které bylo možné po 17. listopadu v roce 1989 v pražských ulicích číst. Alespoň rámcově bychom je mohli charakterizovat jako spontánně vzniklé slovesné komunikáty, prezentované obvykle ručně psanými nebo zřídka pomocí šablon množenými papírovými plakáty, zatímco sprejem stříkané texty přímo na zdech byly vzácné. Mimo náš zájem zůstaly soudobé prostě sdělné „oficiální“ plakáty, které byly také obvykle tištěné, stejně tak jako „oficiální“ plakáty přetrvávající ještě z doby před 17. listopadem. Řazení textů podle ulic, náměstí a podchodů po cestě od Národního divadla k pomníku knížete Václava u Národního muzea je symbolické. Právě tudy chtěli totiž studenti 17. listopadu projít a na Václavském náměstí protestní pochod zakončit. Exploze nápisů v těchto místech byla proto jakýmsi dodatečným triumfálním zakončením průvodu, který otrásl komunistickou ideologií i jejími nositeli v naší zemi.)

NÁRODNÍ TŘÍDA

Ať brzo vládnou dnešní studenti

Ať žije svobodný lid

Bez svobodných voleb není demokracie

Boj nekončí, jdeme dál

Bojujte za své děti. Bojujte za své vnuky. Bojujte za celou
ČSSR. Svoboda!!

Budoucnost vytváří jen ten, kdo dává sebe sama. Kdo
chce jen poučovat, kdo chce měnit jen druhé,
zůstává neplodný.

J. Ratzinger

Buďte důslední v požadavcích Občanského fóra

Buďte pevní a stateční, dělníci jdou s vámi

Bůh je láska

Č. Císař na Hrad

Čas už se naplnil

Demokracie je bojovat proti korupci a proti podvodům

Děkujeme, ale požadavků je stále 7

Dělníci, jsme vaše děti

Dělníci, nepotřebujeme jen vaše ruce, ale i vaše srdce

Dělníci, podpořte své děti a demokracii

Dělníci, podpořte šanci všech našich dětí

**Dělníci, přidejte se, chyb a omylů bylo dost! Doplátíme
na ně všichni.
Studenti FF UK**

Dětem pravdu

Dialog, ne diatok

Dubček - Jednota

**Důsledně až do svobodných voleb - nenecháme se ukolé-
bat, ještě není vyhráno**

2 000 mrtvých, daň rumunským komunistům

Emoce nic neřeší! Pendreky teprve ne!

**FAN-CLUB /následuje namalovaný znak se šaškovskými
rolničkami, pěticípou hvězdou a iniciálami FMJ/
Miloše Jakeše**

Figurky se hýbají, ale hra se nemění

Foťte! Provokatéry! Foťte!

František Halas: Praze

**Kůň bronzový, kůň Václavův
se včera v noci třás
a kníže kopí potěžkal.
Myslete na chorál,
malověrní,
myslete na chorál.**

Gorbačov: Vláda, která zklamala lid, by měla odstoupit
CH 77

Haló, je tam CIA, KGB, STB, mafie atd. atd.? Prosím
vás, nemáte tam náhodou volného jednoho
agenta? Potřebujeme zabít kapra (kresba tele-
fonujícího pána, v pozadí paní stojící u kuchyňské
linky)

Havel nám vrátil národní hrdost

Hlas Marty (*Kubišové*) po dvaceti letech znamená
„Vítězství“ dobra nad zlem

Hlas rozumu musí zvítězit! Dubček = Jednota

Hudební nástroje patří umělcům (nápis na prodejně
hudebních nástrojů)

Chceme Havla na Hrad. Studenty už nenecháme mlátit.
To je hanba! Čí?
Důchodci - matky

Chceme šťastné vánoce s novou vládou!

Chceme znát termín svobodných voleb
VŠ

Chcete nám pomoci? Informujte venkov.

I my podporujeme prohlášení Občanského fóra
Kadeřnické družstvo Hygie

I v těchto dnech pamatujte na nemocné a opuštěné

**Iniciativně za demokracii s Demokratickou iniciativou
(nezávislou politickou stranou) - Kontakt: Eva
Štolbová, Bubenská 39, Praha 7, tel. 80 40 09**

Já chci mluvit pravdu, dokážu to?

**Jaro 68 Podzim (slova psána svisle dolními okraji k
číslovce uprostřed tak, aby bylo možné chápat
nápís takto: Jaro 68, Podzim 89)**

Jednotně dál !! Podporujte Občanské fórum !!

**Jsmo malý národ, nemáme nic, než ruce a mozky.
Nedejte si ruce zpřerážet a mozky vytloukat
z hlavy.**

Jsou to vaše děti a ne cvičný materiál pro pořádkové síly

Kam vítr, tam KSČ

Každý má mít víru svou, ne víru vnucenou

Kdo nás bil? Koho budeme podporovat?

Kdo, ne-li my, kdy, ne-li teď

**Kdo vlastní státem zabavený soukromý majetek? Domy,
rekreační chalupy a chaty? Máme toho dost!**

Kdy snížíte nestydatě vysoké daně ve službách?

Když slovo, tak svobodné

**Ke klacku sahá jen ten, komu došly ideje
Karel Marx**

Kolektiv autorů (1948 - 1989)

Tematika:	Název:
Sportovní	Jak jsme doběhli dělníky
Sexuální	Tisíc polibků s Leonidem Iljičem
Zemědělská	Jak jsme zorali republiku
Hudební	Z basy do čela
Veterinární	Jak přistříhnout křídla
/dodatečně připsáno k původnímu textu/	
Chirurgická a medicínská	Jak transplantovat srdce Evropy do prdele Sovětského svazu
Beletrie	Stařec a moře (nasranejch lidí)

Smrt komunistům

**Komunisté, komu dáte svůj hlas??? Ústřednímu výboru,
nebo svému národu?**

Komunisté! Politicky postaru se žít nedá.

Konec vlády jedné strany, konec monopolu KSČ!

Lidé, nenechte se oklamat! Budou se mstít.

**Lidé, nenechte se oklamat! Nejde jen o násilnosti poli-
cejních zásahů. Jde o celkovou zvláštní státní moci.
Pokud nás znovu oklamou, budou se mstít!**

Lidé, otevřte oči

Lidové noviny - do každé rodiny

Máme holé ruce!

**Máme toho dost - čl. 4 = ústavní článek o vedoucí úloze
KSČ**

Mami, tati, přidejte se k nám - vaše děti

**Matky synů zaměstnaných v přepadovém komandu
a pohotovostním pluku, co vy na to?**

Mikuláši, naděľ nám svobodné volby (kresba Mikuláše)

Místo klid a rozvahu - vytrvat a odvahu !!!

Místo šaška chceme Vaška

**Mladé rodiny! Nerozvádějte se! Pojdte se pokusit
o demokracii!! !!**

**Muzeum stalinismu. Jak dlouho ještě? (První heslo na
kresbě Československa s iniciálami MS)**

My, Občanské fórum

**My se za své poslance stydět nemusíme
Československá strana lidová**

Nad Jakešem a Štěpánem
paragraf se třepetá,
nebude to dlouho trvat
a dostanou klepeta.

Náhradní vojenskou službu

Národe, zavel, ať je to Havel!

Naše milá instituce půjde s vámi ruku v ruce

Naše stávka nekončí - Dubček + Havel = Jednota

Naučte se od herců umění odejít! (kresba lidské postavy
na odchodu, smekající klobouk)

(.../ nebojte se jich, neboť není nic skrytého, což by nemě-
lo být zjeveno, ani tajného, ježto by nemělo zvědí-
no být. Což vám pravím ve tmách, pravte na
světle, a co v uši slyšíte, hlásejte na domích.
A nebojte se těch, kteříž mordují tělo, ale duše
nemohou zamordovati, než raději se bojte toho,
kterýž může i duši i tělo zatratiti v pekelném ohni.
Bible, Evangelium S. Matouše 10/26-28

Nečtěte letáky podepsané Demokratická unie - Strhávat!
Provokace!

Nedáme se vyprovokovat (kresba ušatého studenta
v brýlích)

Nedejte se oklamat sliby těch, kdo stále lhali

Nechceme Císaře, chceme prezidenta Havla

**Nechceme hvězdy na zemi, jejich místo je na nebi
(kresba hlavy lva s korunou a hlavy lva s hvězdou)**

Nechceme krev

Nechceme násilí, chceme dialog

Nechceme sliby, požadujeme splnění oprávněných požadavků

Nejsme žádní hlupáci

**Někdo seděl za svobodu,
někdo jenom zaspal dobu,
proto my teď voláme,
Havle !!!! my tě nedáme
(dodatečně opravováno na: nechceme
Havla na Hrad nechceme)**

**Nemůže být garantem svobodných voleb člověk,
přesvědčený tlakem veřejnosti, ale člověk, jenž za
ně bojoval dlouho s vlastním přesvědčením -
Václav Havel**

Nenechme se znormalizovat

Nenechte se ukolébat, ještě není vyhráno

Nenechte se znovu podvést KSČ

Nepropadejte předčasnému nadšení

**Neurážejte nacisty, ve srovnání s tímhle tím to byli hodní
chlupci**

Nevěřte „upřímnosti“ vlády

No to snad není pravda? (text u portrétu Stalina čtoucího noviny)

Novou budovu Rudého práva Lidovým novinám!

Novou ústavu po diskusi, ale hlavně po plebiscitu

Pamatujte na vězně, jakobyste byli uvěznění s nimi, pamatujte na ty, kdo trpí, vždyť i vás může potkat utrpení.

Podporujte Občanské fórum - hovoří za vás

**Pojďte s námi hledat pravdu. Je to i vaše pravda!
Jdeme !!!**

Poučení z krizového vývoje: Volte Havla!

Pravda a svoboda zvítězí

**Pravda vítězí, ale dá to někdy fušku
Jan Masaryk**

Propusťte vězně svědomí

Pryč s násilím

Pozor! Komunisti chtějí 60 dní bez prezidenta!

Pozor na provokace při demonstracích - ne násilí

Pozor, stará hra v novém obsazení

Požadujte svobodné volby a zrušení monopolu KSČ

Rodiče, nenechte za sebe jednat jenom své děti

Rolníci, kde jste?

**Rolníci, podpořte úsilí svých dětí! Přihlaste se
k Občanskému fóru**

Rozum do hrsti - ještě není vyhráno

Rudého práva koření je šéfredaktor Hoření

**Rumunsko oficiálně přiznalo 300 mrtvých!
Neoficiálně ... ?**

**Rumunsko je svobodné. Ceaucescu dnes odpoledne
svržen!**

**R /hákový kříž/ R
Tak se ti to líbí, Štěpáne?**

**S anděly (ne) na kůru, v civilním mundúru dnes v 17⁰⁰ Na
Kampě**

S Čedokem ne do světa, ale do stávky

**S pomocí Boží, osudy naše jsou v našich rukou
František kardinál Tomášek**

Sáhla na nás smrt

Sanops dětem

**Smrti,
odstup od nás,
neboť naše oči musí
ještě mnoho vidět.**

**Nenávisti
odstup od nás,**

neboť naše oči (srdce?) musí
ještě mnoho milovat.

Strachu,
odstup od nás,
ale jak s tou hrůzou žít dál?

Člověče postůj, okamžik, neboť naše krev tady tekla, jak
to zákony kázaly nám ...

SNB! Nepalte starý papír, bude nám horko!

Soudruzi, vraťte mi laskavě moji korunu! (kresba lva bez
koruny)

Soukromý majetek musí být nedotknutelný, ne aby si ho
vláda rozdělovala mezi sebe

Spisovatelé nám píší, ještě spíme na Dobříši (výloha před
sídlem Svazu československých spisovatelů)

Spolužáci, kolegové! Vraťte se do škol, začneme se učit.
(připojeno upozornění, že se jedná o provokační
plakát vytištěný Rudým právem a ministerstvem
vnitra)

Staronová vládo, nejsme tupé stádo

Studenti FŽ UK přestěhují zdarma zařízení bytu Václava
Havla na Hrad! Ano!

Studenti, podporujte všelidové hlasování (tištěný plakát,
k němu je připsáno rukou: Chci práci!?)

Studenti požadují svobodné volby

Studenti proti násilí!

Studenti si nehrajou, chtějí lepší budoucnost!

Studenti, vojáci základní služby jsou s vámi

**Svědomy a svoboda jsou nejvzácnějšími statky smrtelníků
J. A. Komenský**

Svoboda! To nemá chybu!

Svobodné volby

Svobodné volby - naděje!

Svobodné volby svobodných občanů

Svobodu pro národy Rumunska!

**Tady surově mlátili studenty a zmrzačili. Už zase podvádí !!! Prezidenta ihned, Havel je záruka. Naše generace už jim dávno nevěří.
Důchodci - matky**

Tam svět se hne, kam síla se napře

Tato bankovka je podložená charakterem (počítačová grafika stokoruny s Václavem Havlem)

Tátové a mámy, chraňte svoje děti!

Tátové a mámy, poďte všichni s námi, vždyť oni nám lžou a nikdy nevyhrajou. Kdo lže, ten krade.

Televize lže, jako když Rudé právo tiskne (sloveso „lže“ je opraveno na „už nelže“)

Topivo, elektřinu a svobodu rumunským občanům

Trváme na svých požadavcích

U študáků na Hané má to Havel vyhrané
Studenti UP

Učili jste nás mluvit pravdu, teď ji chceme my od vás!

Už je mají (připojena kresba rolniček)

V RSR vraždí lidi

Ve velkých kulturních revolucích jedinou metodou pro
lidi, aby se osvobodili (sic) a nesmí být užito žádné
metody, která dělá věci za ně. Věřte lidem, společ-
hejte na ně a respektujte jejich iniciativu.

Odhod'te strach! Nebojte se zmatků. Ať se lidé
vychovávají sami v tom velkém zmatku.

Mao Ce-tung

Věrní zůstaneme (fotografie Alexandra Dubčeka)

Vesnice, přidejte se k nám - podpořte Občanské fórum

Víš co je to glasnosť? Když něco vím, tak to neglásím.

(„neglásím“ opraveno na „naglásím“, kresba pivní
společnosti)

Vojáci jsou pro Občanské fórum

Volte V. Havla, volte svobodu a demokracii! Ano!

Vraťte českému lvu jeho královskou korunu. Tento má
hlavu ve hvězdách (kresba lva s hvězdou na hlavě)

Vy máte rotačky, my máme přesvědčení

**Vysokoškoláci, děkujeme vám za rozvahu a statečnost
Vaše mámy**

**Vždyť oči Páně hledí na spravedlivé a jeho uši jsou
otevřeny jejich prosbám, ale tvář Páně je proti
těm, kteří činí zlo.**

**Bible, První epištola obecná (S.) Petra apoštola
3/12**

**Zajásá země celičká,
na Hradě prapor zavlá.
Kdys ztratili jsme Havlíčka,
zato teď máme Havla.
Zkraťte vojnu všem, i nám v zeleném
Žádáme náboženskou svobodu**

**PASÁŽ LATERNA MAGIKA (VCHOD Z NÁRODNÍ TŘÍDY
A JUNGMANNOVY ULICE)**

Gorbačov je s námi, očistěte stranu

Lidé, probudte se!

**Mnozí z nás očima nevidí,
srdce však máme na pravém místě**

**Přejeme si potrestání těch,
kteří do krve bili naše bratry - studenty
Studenti konzervatoře a ladičské školy pro ZP
mládež, Maltézské náměstí**

Studentky zdraví Václava Havla

Umíš česky?

- První pád Jakeš**
- 2. pád bez Štěpána**
- 3. pád k Demokracii**
- 4. pád Co? Pravdu!**
- 5. pád voláme Svobodné volby**
- 6. pád o Více stranách**
- 7. pád Společně s lidem**

Vojáci základní služby se nenechají použít k hrubému násilí. Raději složí zbraně. Slouží národu, který mluví pravdu.

Vojsko je proti násilí!

We (kresba srdce) OF

Zrušení lidových milicí je politická realita, nemá-li trpět nemocí demokratická pluralita

ULICE 28. ŘÍJNA

Češi a Slováci

Dělníci, podpořte studenty!

Chceme novou vládu

Jednotně dál!! Podporujte Občanské fórum (často se opakující tištěný plakát)

Jsou to stále stejní ..., nenechme se ukolébat!!!!!!

Kdo se povyšuje, toho ponížím. Kdo se ponižuje, toho povýším. Praví Hospodin.

Kdy snížíte nestydatě vysoké daně ve službách?

**Ke klacku samá jen ten, komu došly ideje
Marx**

**Lidé, informujte své známé a příbuzné na venkově!
Nemají noviny, hrozí dezinformovanost!**

Mějte oči otevřené

Měnit jména nestačí, je třeba změnit systém

Místo vlády diletantů vládu odborníků - premiér Komárek

**Nechceme zůstat sami, pojd'te všichni s námi. Dělníku,
rolníku, přestaň se bát a pojd' s námi v jedné řadě
stát. Vesnice a města jediná je cesta.
Studenti SPŠ, Praha 10, Na Třebešíně**

**Nenechte se nikým vyprovokovat (často se opakující
nápis)**

Nová vláda? Z louže pod okap!

**Pamatujte na nemocné a postižené (často se opakující
nápis)**

15 komunistů ve vládě! Demisi!

15 : 5

To myslíte vážně, soudruzi ...?

Pojďte s námi i vy!

Studenti

Stávka bez přestávky, zlato se nám vrátí zpátky! (Nápis ve výloze zlatnického obchodu.)

Strana není vláda

Studenti a dělníci! Vojáci základní služby jdou s vámi.

Utvořte si vlastní názor

Vážení diváci! Shlédli jste původní televizní komedii „Jak sestavit federální vládu. Režii měl ÚV KSČ.“
(připojen barevný portrét hlasatelky)

Zastavme a znovu zvažme

Žádnou podporu prozatímní vládě
V. I. Lenin, 1917

JUNGMANNOVO NÁMĚSTÍ

Dialog ano, ale ne se starým vedením

Dnešní heslo: Předat křeslo

Chtějte koaliční vládu! Zabráni hospodářství pádu! Za
premiéra Komárka bude koruna jak marka.
(dodatečně připsáno: DDR)

Ještě není dobojováno

Ježš ti dá vnitřní svobodu

Kdo se bojí opozice, ten se bojí o pozice

Lež sice pokulhává, ale chodí

**Muzeum stalinismu. Jak dlouho ještě? (připojena kresba
Československa)**

Nenechte se oklamat novým ÚV KSČ

**(...) oře tam Čechie, máti naše drahá, ona vyorává naše
stará práva**

**Proč hrát všechno do autu ???! Otázka k projevu hlavní-
ho prokurátora. Chceme jasnou odpověď !!!**

**Rozbřeskuje se. Opravdu. Není to mámení a ráno se
zhasit nedá, je ráno, je den a ne noc a bude den.
A. Jirásek: F. L. Věk**

Rozum do hrsti, ještě není vyhráno. Dubček je čestný.

**Strach z nebezpečí je tisíckrát horší než nebezpečí samo
Defoe**

**Studenti potřebují na výjezdy do měst, přispějte a připojí
se celá republika**

Studenti proti násilí

Studenti vítají Ivana Martina Jirouse

Studenti za dělníky, dělníci za studenty

Táhněte všichni za jeden provaz (kresba studentů a dělníků táhnoucích společně za provaz, u nich nápis: studenti a dělníci)

Vraťte českému lvu královskou korunu, tento má hlavu ve hvězdách

Za Aloise Indru nedám ani vindru

Za každou surovost červenou kartu

Žádné násilí, chceme svobodu

ULICE NA MŮSTKU

Prezident Havel - nejlepší dárek pod stromeček

Studenti jsou pro Havla

ULICE NA PŘÍKOPĚ

Aniž křičte, že vám stavbu bořím, jež by sama v krátkém spadla čase
K. H. Mácha

Co potřebují vaše děti více? Lidové milice, či nové nemocnice?

Dialog: My: Odejděte, nikdo vás nechce!
Oni: Děkujeme, že nás chcete!

Chcete čekat na rok 2008? (Viz 20ti leté cykly v dějinách
ČSSR)

Chcete se zasmát? Seznamte se se složením nové vlády.

I v těchto dnech pamatujte na nemocné a opuštěné

Jsme pro restauraci demokracie

Hotel Vítkov

Jsme s vámi, studenti. I když s cukrem děláme, sladký
život nemáme.

Komunismus komunistům - lidem svobodu

Lidé, sjednoťte se a vydržte!

Narážejí na sebe jen ti, kdož kráčejí svou

(stejnou?) cestou

Seneca

Největším kapitálem národa jsou (dodatečně připsáno:
teď už jen) jeho mravní kvality

Nikdo to nemá od pánaboha, ani marxisté, zvlášt', když
v něj nevěří

Valtr Komárek

15 : 5 To snad né?

15 : 5 Tomu říkáte zrušení vedoucí úlohy?

Pod stromeček svobodu a Dubčeka

Propusťte politické vězně

Republice lék - Valtr Komárek

Splnění požadavků - žádné sliby

Strach z nebezpečí je tisíckrát horší než nebezpečí samo
Defoe

Studenti, bohužel jen většina, ale jsme s vámi
Tiskařské závody

Svobodu čínským studentům

Svobodu tisku

Šance pro 15 000 000

To chce demisi

Tomu říkáte reprezentativní koaliční vláda odborníků?

Tomu říkáte zrušení vedoucí úlohy?

Za křupavé rohlíky

VÁCLAVSKÉ NÁMĚSTÍ

Ať jsi Petr nebo Pavel, prezidentem bude Havel

Bezpráví se často dopouští také ten, kdo něco nedělá,
nikoli jen ten, kdo něco dělá.
Marcus Aurelius

Bít či nebýt? (!) Bít či nebít? (!) Dubček = Jednota

Bitku vyhrává ten, kto sa pevne rozhodol, že ju vyhrá
L. N. Tolstoj

Budoucnost pro naše děti

Buď hoden ohně, jenž tě spaluje
P. Claudel

Ceausescu pad (pátek poledne)

Cizí vojska - zaplatit a ven

Co Čech - to demonstrant

Děkujeme televizi

Děkujeme zahradníkům za nejmodernější zbraň proti
Zlu: Květinu. Květina zjistila Zlo, Zlo vyvinulo
tlak, tlak probudil protitlak. Květina zvítězila.
Kladení květin u pomníků

Dělníci, jde také o vaši věc

Dělníci, studenti - jedna vlaštovka jaro nedělá! Pokra-
čujeme. Dělníci z Aše podporují snahy vaše

Drogerie z Václaváku je v centru všeho dění a její vroucí
přání zní: Ať se vše v dobré změní.

Dubček = Jednota. Vydržet!

21 let humoru není žádná legrace

Federální shromáždění. Komunisté, kdo se je vítr ???

Foukej, foukej, větříčku,
pošli pozdrav, Vašíčku.
Foukej k dobré náladě,
pozdrav Havla na Hradě.

Havel prezidentem (opraveno na: Havel císařem, Císař prezidentem)

Havel - to je naše pýcha, zná ho celá republika

Havlíčku, Havle, tvá slova jsou ty pravé šavle

Chceme pluralitu, ne totalitu

Chceme pluralitu, nikoliv totalitu

Chovejme se k sobě jako lidi

Jakeši, Jakeši,
nemáš skvrnu na pleši,
je to pro nás znamení,
že už tu nic nezměníš.

Jakeši, přiznej se!

Je těžké najít ztracenou důvěru, zvlášť když jste ji ztratili
před 21 lety

Jednotně vpřed (často se opakuje)

Ještě je čas (kresba hodin ukazujících za pět minut
dvanáct)

Jména viníků ze 17. XI. 1989!! Trestat po právu!!

Jupí! Na časy se blýská!

Kde je demokracie, když dialog je možný jen na zdi?
Chceme demokracii hned, ne až (možná) po
volbách!

Kdo má svědomí, nemůže mlčet

**Kdo nás léta mrzačil, nemůže nás léčit! Jakešem to
nekončí!**

Kdo nechce Havla, nechce jít kupředu! OF

**Kdo sahá ke klacku, ten ztratil ideje
Marx**

**Kdo z nás žádal Brežněva o intervenci? Stála nás mnoho
obětí a dalších dvacet let svobodného života.**

**Keby pracujúcich vo Vysokých Tatrách hriala myšlienka
na „socialismus od roku 1968“, a nie slivovica, tak
by bolo hodne zamrznutých.
Horská služba Tanap**

Když už změnu obrovskou, prezidentku Čáslavskou

Konec temna v ČSSR

**KSČ, končíme (nápís na místě zlikvidovaného provokač-
ního letáku STB)**

Léky pro děti a důchodce

Lidem lásku, občanům svobodu

**Milice z venkova přijely jen na vánoční nákup - nebojte
se!**

Místo klid a rozvahu - vytrvat a odvahu

**Mluv pravdu, braň pravdu až do smrti
TGM (opraveno na J. Hus)**

Nač několik vět, stačí jediná: Chceme už konečně svoji republiku.

Náhradní vojenská služba

Ne demokratizaci, ale demokracii

Nebijte studenty! Chceme spravedlnost!

Nedopusťte postavit starý vládní vrak pro náš nový proud. Pryč od kormidla s těmi, kteří jako rak velí vpřed, když dozadu chtějí plout!

Nechceme vládu, která promlouvá obušky

Nechceme vládu, která promlouvala obušky

Nejmoudřejší silou v republice jsou stále nestraníci

Někdo to má horké, zvláště křesla ...

Nenechte hlupáky vládnout pod korouhví rozumu
J. Žáček

Nenechte se ukolébat, ještě není vyhráno

Není nic protisocialistického na kritice neschopnosti nekontrolované moci. A naopak není nic socialistického na tom, tuto neschopnost tolerovat nebo dokonce podporovat.

Nepodlehnout (vloženno heslo: Dubček = Jednota)
provokaci

Nepropadejte euforii, ještě není vyhráno

Nové šaty císařovo (sic) staré díry nezahálí

O. F. je jistota, Havel je prezident O. F.

Občané všech krajů, spojme se!

Odvaha není věc daná, ale životem vypěstovaná

Panu Havlovi

V bitvách byl vždy předním vojem

Havel Václav - to je pojem.

Pro morálku: pro čest, rovnost,

pro poctivost, pro bojovnost,

za vše, co je lidstvu svaté!

Komu, lidí, svůj hlas dáte?

Podporu mladým rodinám

Podporuj Občanské fórum

Porozumění, pravda, poctivost, podpora doma, prestiž

venku - 5 P pana prezidenta Havla

Praha je nám příkladem

Pravda neumírá, jen je někdy trnem v oku

Pro hůl sahá ten, komu došly ideje

Probudili jsme se včas, hlavně zas neusnout

Propusťte politické vězně

Pryč s hesly urážejícími národní suverenitu

Přátelé, demonstруйте, ale zůstaňte lidmi. Nepleťte si demonstraci s fotbalovými zápasy (připojena československá vlaječka, vše je na samolepicím štítku)

Přečtěte si svědectví ing. Jiřího Fáfle

Rudé právo lže

Rumunsko oficiálně přiznalo 300 mrtvých! Neoficiálně ...?

Scjdi z cesty o píd' a ztratíš 1 000 mil
Čínské přísloví

Silní mají pravdu, ale pravda je silnější

Socialismus s lidskou tváří

Spravedlivé soudnictví

Stávka nekončí, školní rok se odkládá na čas svobody

Stávkou nic nekončí, stávkou to začíná

Studenti nemají prázdniny, okupační stávkou bojují za
pravdu a svobodu nás všech

Studenti podporují nezávislé dělnické odbory

Svoboda bez vzdělání je nebezpečná, vzdělání bez svobody je zbytečné

Svobodné volby (často se opakuje)

Svobodné volby exprés (poslední slovo v rámečku)

Svobodu čínským studentům

Šance pro 15 000 000. Teď nebo nikdy.

Tam svět se hne, kam síla se napře
Dr. M. Tyrš

Ten, kdo žije spravedlivě a mluví, co je správné a zavrhuje zisk a vydírání, ten, kdo třepe rukama, že nevezme úplatek, kdo si zacpe uši, aby neslyšel výzvu k prolévání krve, kdo zavírá oči, aby nepřiblížil zlu, ten bude přebývat na výšinách.
Bible

Teror, násilí, vojenská diktatura v „socialistickém“
Rumunsku

To není výhra, jedem dál

Today's world is bad! Try to do it better! (volný překlad:
Dnešní svět je špatný. Zkusme ho zlepšit.)

Topivo, elektřinu a svobodu rumunským občanům

Trpaslíkům nevoní, že je Václav na koni. Ať se vám dnes
volí snáz: Václav Havel má náš hlas!!!

300 000 aparátníků KSČ vydržuješ ze svého platu

Úklidu se nebojíme, celou Prahu uklidíme, alegorie
v tom není, my jsme plni přesvědčení, není žádný
rozdíl v práci, když se všechno lidu vrací.
Studenti

Ústavo, buď zase zdráva, chceme v praxi lidská práva

V jednotě, že síla je,
v Prachaticích víme,
z KSČ strach nemáme,
jistě zvítězíme!
OF Prachatice

V kapse pětku, v puse clejku, měl by si z nás radost,
Švejku, a z lidových průpovědek, říká se teď hlavně
klídek, klídek, klídek.
Vybráno: Citáty slavných lidí

Václav Havel, to je pašák, potvrdí to každý Pražák, každý
Čech, Slovák, snád' i parlament

Vaše řeč ať je ano, ano - ne, ne. Co je nad to, je od zlého.
Pán Ježíš

Vážení přátelé, ano? Tentokrát už ne!

Velikáni našich dob - Jan Amos Komenský, Tomáš G.
Masaryk, M. Jan Hus a za velikána této doby Pana
Havla považuje závod Vkus (dodatečně připsáno:
Máte dobrý + šipka ke slovu vkus)

Veselý občan - půl demokracie

Vítáme u nás Tomáše Baťu. Konec monopolu vysokých
cen!

Vláda je zde pro lidi, nikoli lidé pro vládu
A. Einstein

Vláda jedné strany je absurdní

Vládu národní důvěry

Vojáci nedopustí, aby byli zneužiti proti celému národu

Vojáci souhlasí s Občanským fórem

Vojáci základní služby jdou za námi. Dubček = Jednota

Volnost, rovnost, bratrství

Vůbec nic se nezměnilo

Výzva k policii: Zanechte násilí a přidejte se k nám!

**Z Hrádečku na Hrad! Máme rádi bručivý hlas -
uklidňuje ...**

Za lepší zítřek

Za louže bez kyselých dešťů

Zastavte teror v Rumunsku

**Zrušení lidových milicí je politická realita, nemá-li trpět
nemocí demokratická pluralita**

**Zvítězili jsme nad nebezpečnějším z našich nepřátel,
přemohli jsme strach**

**Žijeme proto, abychom byli šťastní a měli úsměv ve tváři,
a ne proto, aby z nás monopol jedné strany dělal
tělesné a duševní mrzáky
Dělník Kolár Vladimír, Martin Hendrych**

SOCHA KNÍŽETE VÁCLAVA (VÁCLAVSKÉ NÁMĚSTÍ)

Adamec ne! Údržbář KSČ

Ať se vám to zdá či nezdá, Havel to je naše hvězda

Babičky i mámy jdou, studenti, s vámi. Průtahů se nelekejte, jen se dobře oblékejte.

Brno zdraví Prahu

Byla to velká hra (špinavá), v hlavní úloze strana KSČ

Členové SSM s pendreky zmasakrovali členy SSM s květinami

Havel není kůl v plotě

Hlubokou orbou proti vytrvalým plevelům

Chceme být národem. Národem sobě! Chceme být národem sobě i tobě!

Jaroslav Hutka

Chceme slyšet v Československém rozhlasu písně Marty Kubišové, umělkyně vpravdě národní

Janka podporuje Občanské fórum

Je-li bůh s námi - kdo je proti nám?

Jene Palachu, kdo má duši čistou, nosí tě v sobě

Ježíš: Já jsem ta cesta, pravda i život.

Karle Kryle, nastala doba, v našich duších se otevřela vrátka pro budoucnost

Kdy už bude $1 + 1 = 2$?

**Když vláda činí, co je správné, bude mít vládu nad lidem,
aniž by vydávala rozkazy. Jestliže vládce sám nedě-
lá, co je správné, žádné zákazy nemají cenu.
Konfucius**

Konec lhaní

Konec vlády jedné strany

KSČ

KČS

**Kulturní národ chce mít v čele člověka kvalit T. G. Masa-
ryka**

Náš bývalý disident bude brzo prezident

Nechceme císaře, chceme prezidenta

**Ostrava prožívá všechno s vámi a pomáhá, jak nejvíce to
jde. Nesmíte to vzdát!**

Osvobod' nás pravdou, obnov tvář země

**P - je pravda ani v kouři nikdy oči nezamhouří. Studenti,
vydržte.**

Aranžérky z Braníka SPV

Praho, vydrž, fandíme ti, jsme s tebou

**Znojmo (často se opakující nápis podepsaný jiný-
mi městy)**

Pravda vítězí

Pravda zvítězí

Předpověď počasí: Zítra bude všem lidem na celém území republiky snad už jasno.

Předvedli jste nám pohádku „Obušku z pytle ven“ a co takhle „Alenka v říši demokracie“?

Přijdeš-li do nebezpečí, buď Tvoji Eichou (sic) řečí „Ježíš, Maria, Josef, ochraňte mě!“

Raději svobodu než plné regály

Rodiče, držme našim dětem palce, když za nás bojují, oni nás brání. Braňte je taky proti lhostejnosti naší vlády.

**Sľúbili sme si lásku, sľúbili vravieť pravdu len
Farmaceutická fakulta Bratislava**

Společenství znamená práva národa, demokracii, svobodu

Studenti, nebuďte smutní, my zemědělci od Sedlice jsme s vámi. Ti, kteří hovoří na sjezdu JZD, nejsou našimi nově zvolenými zástupci. Nemluví za nás.

V Ježíši Kristu stojí Bůh na naší straně. Národe český, vrať se ke Kristu!

**V revoluci pokračujte, ve vodním dílu ne
Fidesz, Maďarsko**

Vážení přátelé - ano, vážení soudruzi - ne!

Vládní nemocnice dětem

**Vládo: Ať už národ nečeká, chceme znovu Dubčeka!
Socialismus ano, ale jinak!**

**Vraťte mi korunu! Ta hvězda byla zálohovaná? (kresba
lva držícího v tlapách hvězdu, na hlavě mu zatím
koruna chybí)**

Za lepší budoucnost našich dětí

DĚKUJEME BRŇÁKŮM, ŽE POMOHLI ŠTUDÁKŮM

Brněnská verze sametové revoluce se po váhavém začátku rychle rozvinula a zejména její slovesná a také svým způsobem divadelní složka nabyla jisté svéráznosti podle zaměření fakult, které se jí nejvíce zúčastnily. Jednotlivé popsané vývojové vlny se téměř současně reflektovaly také zde a vysokoškoláci vyvíjeli až horečnou činnost v oblasti uvědomovací a organizační. Brno má specifické podmínky a je odedávna známé jako společenství, které není příliš nakloněné bezprostředním emocionálním reakcím; bylo tedy zajímavé zjišťovat, jak lidé čtou nápisy a hesla a jak se zúčastňují veřejných demonstrací na náměstí Svobody. Brno nemá tradiční shromaždiště. Něco se konávalo na Zelném trhu, náměstí před novou radnicí je příliš malé a nikomu se nechtělo vracet na prostranství před sochou vítězného rudoarmějce, kde se odbývaly májové průvody. Vybudovala se tedy jednoduchá malá tribuna u barokního morového sloupu na nejširší straně nálevkovitého náměstí Svobody, kde nikdy žádná tribuna nestála, a odtud se řídila aktuální lidová shromáždění. Jejich celostátní tematika byla velmi rychle doplněna o moravskoslezskou problematiku, protože právě nyní bylo možné se znovu vrátit k postavení Moravy, o němž se naposledy neúspěšně diskutovalo při první federalizaci československého státu v roce 1968.

Do ústních dějin vstoupila řada neoficiálních ústních i písemných projevů. Srovnáme-li den za dnem proměny, jimiž procházely zprávy Československé tiskové kanceláře a vlastní komentáře v nejstarším evropském dělnickém deníku Rovnost, překvapí nás někdy až překotné změny v názorech i lidech.

Mělo to však svůj kladný dosah: lidé se znovu naučili číst noviny jako pramen různých, nikoliv jen jednotných informací, a začaly je zajímat i jiné prameny - a tak se vracíme opět k neoficiálním sdělením na plakátech. K ústním projevům patřily stále méně cenzurované zprávy z rozhlasu a televize a ilegálně obíhající kazety s nahraným projevem Miloše Jakeše, který na jaře 1989 před plzeňským stranickým aktivem rozpačitě přiznal, že je se svými názory na ÚV často jako kůl v plotě. Zapamatujme si tento výrok, ozve se nám častěji na nápisech v různých podobách. Obdobným předmětem pozornosti se stal rok předtím výrok Vasilu Biľaka v interviewu pro tehdy západoněmecký Stern o tom, že pivo je pro Čechy tekutý chléb. Živé slovo se však znásobilo i na veřejnosti, i když se lidé stále stále ještě jedním okem ohlíželi přes rameno, kolik nenápadných pánů si za nimi ve frontě čte noviny nebo nezúčastněně pozoruje holuby kolem. Přesto se lidé i v tramvaji, i na veřejných shromážděních, i v prodejně, i při čtení hesel a plakátů dávali vzájemně do hovoru. „Jen si to pořádně vyfotografujte, ať na to potom nezapomeneme!“ ozývalo se kolem nás. Stalo se.

Tak se dostáváme k psaným a tištěným dokladům místních dějin sametové revoluce. Samozřejmě nemůžeme sepsat všechny, stejně jako jsme nesepsali všechny události, rezoluce, epizody a detaily průběhu revolučních dnů. To je záležitost historiků. Své poznatky by měla vlastně sepsat každá vysoká škola, každé divadlo, každá galerie, a pak bychom teprve mohli resumovat. Procházíme-li jen archivní materiály Masarykovy university v Brně, pak oddíl studentské aktivity filozofické fakulty obsahuje prozatím ve třinácti krabicích 2052 číslovaných dokladů od vyhlášek, vývěsek a instrukcí až po hesla, malované plakáty a plátěné transparenty. Většina nese stopy po vyvěšení nebo vylepení, jiné byly připraveny do zásoby.

Hesel samotných v tom smyslu, jak se o nich zmiňujeme výše, zde najdeme jen asi 50 exemplářů, navíc je zde soupis aktuálních hesel z Prahy (C 35), který obsahuje asi třicet záznamů včetně výzev z období na přelomu listopadu a prosince 1989. Náписy všeho druhu jsou svědectvím doby. I když bohužel řada z nich není datována, dají se podle obsahu rozdělit na doklady o vývoji stávky a jejích peripetiích, na ohlas aktivit pro studenty během stávky, na doklady o organizovanosti studentů mezi sebou a o jejich pozornosti k volbě akademických funkcionářů a na ohlasy vývoje OF a aktivit ve městě Brně. Zvlášť zajímavý je soupis protistudentských nápisů, hesel, demagogických nebo jednostranných výzev, rad, doporučení, promluv a řečnických otázek. Většina z nich pochází z Brna, asi 10 tištěných (tedy oficiálních) plakátů je z Ostravy a několik exemplářů z Břeclavi.

Na filozofické fakultě byla stávka vyhlášena 20. 11. 1989 společně s Janáčkovou akademií muzických umění a fakultou architektury a stavitelství Vysokého učení technického v Brně. Byl vyvěšen první seznam členů stávkového výboru, který byl o dva dny později zpřesněn na 15 osob, z toho 11 studentů a 4 učitele (B 26). Brzy se objevily první plakáty a výzvy na zdi fakulty, s níž ve společné budově sídlil také rektorát tehdejší Univerzity Jana Evangelisty Purkyně, a zde byly zveřejněny první pokyny pro průběh stávky. Interně se našel podrobný popis práce *zde je lepidlo, ... a pokyn lepte i do tramvají (...)* na *konečně je klid a málo lidí, řidiči bývají ochotni spolupracovat, (...)* v *kabinách výtahů na sídlištích (...)* také *klid pro práci a málo svědků* a hlavně upozornění *přečtěte si, jak se chovat v případě zadržení* (B 4). Jsou publikovány podmínky pro ukončení stávky vysokých škol z 5. 12. s poznámkou, že k tomuto datu se k prohlášení filozofů nevyjádřila pouze Univerzita Olomouc

(C 326). V pátek 8. 12. byl večerní lampionový průvod od Janáčkovy akademie k tehdejšímu sídlu Městského výboru KSČ (C 45), studenti se společně s pražskými kolegy zúčastnili „posledního zvonění“ 11. 12. (C 60), demonstrovali před „bílým domem“ (sídlo městského výboru KSČ v Brně) 10. 12. a byli pozváni k účasti na demonstraci před budovou Federálního shromáždění v Praze. Uvnitř fakulty se plakáty či vývěsky s revolučním obsahem objevovaly málo: šlo převážně o instrukce a doporučení. Studentský humor se příznačně projevil pouze v jednom případě. Jak známo, podléhali posluchači během studia také výcviku na vojenské katedře. V její vývěsce na chodbě děkanátu se v listopadu a v prosinci 1989 postupně objevily texty *Vojáci, nechte svoje studenty stávkovat!*; *Čo bolo, to bolo, terazky pojd'te s námi* (výzva ke generální stávce) a konečně *I vrahové z Wall Streetu se budou divit! Podepsán Dušan Jasánek*. Dobromyslná parodie výroků postav z knihy Miroslava Švandrlíka *Černí baroni aneb Válčili jsme za Čepičky* (Havlíčkův Brod 1969) byla kuriózním doplňkem vyvěšovaných nápisů a dokladem, že i ve vážné situaci lze vždy nalézt groteskní prvky.

Zvláštním druhem aktivity byl počín posluchačů anglistiky, kteří koncem 70. let vytvořili na katedře divadelní vědy skupinu *The Gipsywood Players* a nacvičovali různé hry z klasického i aktuálního repertoáru. Pod vedením Dona Sparlinga vystoupili s anglickým zněním hry Georga Orwella *Animal Farm* (v tehdejší ČSSR zakázané) v rakouské pohraniční obci Languau. K tomuto vystoupení se vztahuje oznámení (A 1, C 318 ...) a německá a anglická znění soudobých hesel (A 1, C 318, A 105 ...). Představení se konalo také 6. 12. 1989 ve Vysokoškolském klubu v Brně. Akce měla v Dolním Rakousku značný ohlas a stala se iniciativním počinem pro zahájení trvalých

každoročních kontaktů kulturní organizace Waldviertelakademie s brněnskou a olomouckou universitou a s pohraničními městy jižní Moravy a severního Rakouska. Prvním dokladem těchto pozitivních vztahů jsou kresby 8 - 11 letých dětí ze základní školy v Gerasu a Weitersfeldu (asi 20 km jižně od Vranova nad Dyjí). Jsou to výkresy a velké plakáty až 70 x 150 cm a plakát 70 x 300 cm, slepený z pruhů papíru. Většina kreseb je věnována likvidaci ostnatého plotu na hranici. Jsou zde postavičky dětí i dospělých s kyticemi, československými i rakouskými vlajkami, zvednuté hraniční závory a četné nápisy typu *AUT-CSSR-Freunde, Willkommen, Grenzen auflösen, Freiheit, endlich frei!, Stacheldraht: weg damit!* a u zkřížených vlajek nápisy *Willkommen - Vitame vas! A - CS*. Děti projevují detailní znalosti hraničního přechodu a kromě manifestačních scének kreslí strážní věže (u některých splynuly s celníci, takže je na nich nápis *Zollamt se samopalníkem a zátarasem*), znají přesně tvar kůlů z drátěného plotu. K jedné strážní věži je dokonce zapojen pásový jeřáb k jejímu vyvrácení a vedle je prostřhaný plot. Děti si vzájemně podávají ruce, říkají *Super!* a *Toll!* a u hranice se ozývá *klik! klik!*, jak samopalníci přestřihávají ostnatý drát. Na jednom plakátu je hranice naznačena jako kvetoucí strom. Z Rakouska volají děti *Willst du einen Apfel? Ja, ich auch, bitte*, odpovídají z naší strany. Další říká *Ich gehe in die Kirche*, z druhé strany se ozývá *Ich komm rüben* a paní u kostela ukazuje *Schau, wie schöne Blumen*. Na jednom z velkých plakátů je postava muže v civilu, který roluje obrovskou kouli ostnatého drátu, jinde je červená stuha, kterou přestřihuje rakousko-československá skupina postavíček (A 115 - 120, A 132 - 135, C 292 - 317). Děti z 2. až 4. tříd základní školy zobrazily jednak předpokládané děje, jednak reálné situace a jejich výraz je zcela bezprostřední a živý. Při výjezdu do Rakouska byly zde rozšiřovány plakáty a letáky *Wir wollen*

Demokratie (A 2), Für Europa ohne Grenzen (A 3), Den Kommunismus überlassen wir den Kommunisten, uns genügt die Freiheit (A 5), Wir danken dem ORF für die Wahrheit a další (A 114).

Mezitím byl z Prahy doručen soupis aktuálních hesel a výzev, z nichž některá se ani v Brně nerealizovala, např. *Nev, odkud by rukama přitáhli vojska ... Čína je daleko, rumuských slovnků je málo; Je to zpráva zardující, Jakeš je teď pracující; Dýchají ještě naše děti? (Teplíce - Praha); Dělníci, váhání je prohra; Předpověď počasí: zítra bude všem lidem v ČSSR jasno.* Obsahově pocházejí z období kolem demise vlády a vytváření dalších seskupení. Z archívních pramenů se můžeme dozvědět o kulturních akcích pro studenty během stávky (B 10, 29, 31, 38, 44, 45 ...). V technickém muzeu byla uspořádána výstava „14 dní stávky na FF“ (trvala do 31. 12. 1989), ZV odborové organizace uspořádal 7. 12. v rámci cyklu Z panteonu profesorů filozofické fakulty večer věnovaný životu a dílu I. A. Bláhy (1879 - 1960) a J. L. Fischera (1894 - 1972). Od 18. 12. byla ve studovně ústřední knihovny na fakultě k dispozici exilová literatura. Ani na sport se nezapomínalo: po večerech se v jedné z poslucháren konala relaxační cvičení, strečink a jóga a vedení krytého bazénu umožnilo studentům na index celodenní přístup.

Studentské a další požadavky se nepublikovaly jen na plakátech: již 25. listopadu byl velký veřejný mítink s občany, se zástupci Národního výboru města Brna a s rektory vysokých škol (C 321), den nato byla na fakultě založena nová studentská společnost Studentský svaz, který ihned publikoval návrh předběžných stanov a 3. 1. 1990 konal valnou hromadu. Od 12. 12. do 21. 12. probíhaly spontánně organizované schůze studentů s učiteli jednotlivých oborů a volby vedoucích kateder a akademických funkcionářů, tentokrát již za účasti OF. V Divadle na

provázku bylo OF zaoženo 5. 12., krátce nato ustavili jiho-moravští psychologové vlastní OF. Celouniverzitní shromáždění OF k volbám akademických funkcionářů proběhlo 13. 12. (A 27, 104, B 23, 34, 35, 37, 40, 42, 43 ...). Obdobně propagovali studenti další vystoupení: řetěz lidských rukou okolo Brna 26. 11. (C 88), protest proti pálení archívů na krajské správě Veřejné bezpečnosti 8. 12. (A 33), řetěz lidských rukou Břeclav - Poštorná - Reinthal 17. 12 (A 105) a happeningovou akci „Rádi se mějme, dárky si dejme“ 20. 12. (A 128). Zhruba od konce listopadu 1989 se postupně objevuje méně hesel a přibývá oznámení, výzev a polemik: *Jak budeme zítra stávkovat, tak budeme pozítří žít; Bez rolníků není chleba; Začali jsme slušně, v tomto duchu vytrvejme* (všechno C 218); *Občané, nezapomeňte si vzít na cestu do Rakouska národní hrdost! Děkujeme, studenti* (A 124).

Stejně jako v Praze a okolí bylo i jinde nezbytné vysvětlit podstatu sametové revoluce nejširším vrstvám. Dělo se tak na veřejných shromážděních i na výjezdech studentů do továren a na venkov. Setkávali se s nedůvěrou, ba přímo s odporem, pochopitelným po čtyřicetiletém trvání společnosti, která „všem“ zaručovala „všechno“, funkcionářům pak ještě něco navíc. Studenti byli ztotožňováni s protistátními živly, jak jsme se o tom již zmínili výše. Projevila se jednak stará nedůvěra obyvatelstva ke změnám všeho druhu, neboť celá jedna generace si ještě pamatovala, že právě komunisté koncem 40. a v 50. letech řadu věcí reorganizovali, a to ne vždy pouze k lepšímu. Lidé se tedy právem ptali, zda snad nejde o nový tah funkcionářů nebo o podobné hnutí jako v období „pražského jara“, kdy se také nejméně po celé první čtvrtletí 1968 projevovalo malé pocho-pení, opatrná nedůvěra a vyčkávání. Navíc byli lidé po čtyřicet let zvyklí mít neustále nějakým způsobem „krytá“ záda. Většina

členů KSČ, pokud o nich nebylo přímo známo, že jsou jen „u komunistů“, se mohla opírat o stranu, která od nich za to ovšem vyžadovala alespoň mlčenlivý souhlas. Tomuto tlaku se přirozeně nevyhnuli ani pracovníci vysokých škol.

Nebylo tedy divu, že ani širší veřejnost nepřijímala zpočátku studenty s pochopením. Komunisté se však nezmohli ani na individuální, ani na organizovaný odpor, což se projevilo vlastně již od počátku 80. let stagnací a vnitřní nevyrovnaností názorů ve straně, která byla složena z oddaných nositelů ideologie, zvláště z řad starších nebo zakládajících členů, profesionálních a často prospěchářských funkcionářů, masy řadových členů, kteří svoje mínění sice dávali najevo, ale věděli, že stejně ničemu nepomohou, a skupinek reformistů, kteří věřili v obrodu marxismu buď na základě studia filozofie, nebo na základě přesvědčení, že „teorie je správná, jenom lidé, kteří ji realizují, jsou nedokonalí“.

Uvedené názory nejsou přirozeně vyčerpávající, ale v rámci ústních dějin přispívají k poznání situace, která se stabilizovala zejména v období tzv. rozvinutého socialismu a tzv. normalizace v sedmdesátých a osmdesátých letech. Dělníkům se zdůrazňovala jejich vedoucí úloha ve společnosti a byli neustále jednostranně upozorňováni na nebezpečí návratu kapitalismu, nezaměstnanosti a hospodářského chaosu. Sami však nejlépe viděli, kolik lidí v továrně opravdu pracuje a jak jsou naopak podporováni tzv. amatérští fotbalisté nebo hokejisté, reprezentující podnik. Když někteří národohospodáři začali v 80. letech upozorňovat, že společnost žije nad své možnosti a okrádá vlastní budoucnost, nebral stranický aparát tyto projevy vážně a „rozpracoval“ je na zdánlivě teoretické úvahy o „nebezpečí spotřebního způsobu života“ uvnitř dělnické třídy, což bylo prohlášeno za ideologickou diverzi. Naproti tomu

„rozpracování“ např. ekologických otázek zůstalo od roku 1987 pouze na papíře.

Studentské a umělecké hnutí z listopadu 1989 se tedy zpočátku zcela přirozeně podceňovalo, studenti nebyli vpouštěni v pracovní době do továren a teprve řada hesel, jimiž se studenti obraceli na dělníky a rolníky, našla jistou odezvu - v Praze jako v Brně. Vznikly dvě skupiny nápisů, o nichž jsme se již zmiňovali, a to studentské „protistátní“ a ty druhé, které mají formu anonymních polemik, výzev, doporučení, „rozborů“ a skrytých i zjevných výhrůžek. V archívu Masarykovy univerzity je jich 58 (D 105). Jsou tu texty jako *Nestaň se zrádce socialismu* (D 11); *Více demokracie? Více socialismu!* (D 8); *Dnes stávky, zítra chaos; Věci lze řešit dialogem, ne demonstracemi a generální stávkou* (D 10); *Diskutovat každý může, jíst každý musí* (D 2) a další (D 55 - 61). Uvedené nápisy pocházejí z červeně tištěných plakátů formátu 30 x 90 cm, původně známých jako poutače k 1. máji a jiným výročím. K oficiálním výzvám, podepsaným městským nebo krajským výborem KSČ, Národní frontou, pražskou městskou vysokoškolskou radou a ÚV SSM anebo krajským výborem SSM v Brně (D 27, 39, 44, 64) se řadí anonymní plakáty, tištěné obvykle na počítačových strojích nebo rozmnožené xeroxem: *Studenti, jsme z dělnických rodin. Nenuťme své táty ke stávce. Oni nás živí. Studenti SSM.* (D 54); *Chceme pořádek ve školství. Distančujeme se od milionářů a lidí pobírajících jídášský groš typu Havlů a Šabatů a CH 77. Studenti.* (D 43); *Strhávejte protistátní plakáty studentů!* (D 21). Obsahově a výrazově stereotypní reakce na aktuální problémy dne byly dokladem nepřipravenosti oficiální stranicky řízené ideologické práce a vyústily v řečnické otázky, vyvěšované v různých formátech a množené různou reprodukční technikou: *Co je to za zbabělce, kteří ženou*

na barikády desetileté žáky základních a o něco starší studenty středních škol? Co na to říkáte, maminky a tátové? (...) Maminky, co vám udělaly vaše děti, že je nastavujete v kočárcích v celé jejich bezbrannosti kvůli davu, který je pošlape? (...) (D 24). Dokonce chcete všet komunisty, tedy lidi - mámy, táty, sestry, bratry. To je humanismus, to je demokracie? Ne, to je násill a zvlle. Kde je vaše politická kulturnost? (D 16); Vážení studenti - máte nevyhovující podmínky? My také a pracujeme. - nemáte dostatek bytů? Bydlete u rodičů. Nechce se vám o ně starat? - prý je hanebný stav školství. Možná ano, možná ne, ale pálením svíček, zavoskováním ulic a kulturních památek a polepením budov tomu nepomůžete (...) (D 22, ...).

Zvláštní skupinu tvoří výzvy a oznámení řekněme polemického charakteru: *Dělníci, nevěřte umělcům, za stotísčové příjmy se lehce stávkujte! Poctivě pracující (D 26, 45, 49); Ptáme se: Co dělá Národní výbor! Státní divadla nehrají, ale státní zaměstnanci - umělci berou peníze dál (...), studenti nestudují, berou stipendia, jídlo požívají, učitelé berou peníze dál (...) (D 77); Soudruzi dělníci! Z výsledků vaší práce jsou placeni umělci i učitelé, kteří stávkují. Je potřeba jim důrazně připomenout, že vedoucí silou společnosti nejsou oni, ale dělnická třída (D 97); (...) dejte již pokoj, Vy různí Havlové, Dubčekové, Tomáškové, umělci - vy samozvaní zaprodaní a zkrachovaní tribunové lidu ... Co děláte esembáci, prokurátoři a soudcové!!! Platí u nás zákon? Dělníci továren města Brna (D 18). Řada těchto textů je opatřena rukopisnými doplňky, které mění smysl a které uvádíme v hranatých závorkách: *Poctivou prací naplňujeme úkoly přestavby [vaši vedoucí tajemníci] (D 62). K vysvětlujícímu textu koordinačního stávkového výboru o tom, co sledují komunisté lidovým referendem, je 13. 12. 1989 připsáno [Vážení studenti! Zasláme Vám z jedné jihomoravské vesnice co jste tam za-**

*pomněli, když jste to vylepovali. Kdybyste raději šli do škol nepřejte si abychom my zemědělci stávkovali tak byste museli hladem pochcýpat (sic)] (D 86). Studenti! Uvědomte si, že situace se vymyká z rukou vašich funkcionářů! Iniciativu přebírají lidé, kteří jdou na politický střet a hazard. Nenechte své čestné zájmy zneužít těmito lidmi - nepřáteli socialismu [Vaši přátelé od policie] (D 71). S tímto přípiskem zajímavě kontrastuje počítačem napsané upozornění nejmenovaného příslušníka VB, že fasovali ostré náboje, nesmějí se holit, chodí v hnědých kožených bundách a vylepují letáky proti studentům. Zapříčinili rvačku na náměstí Svobody v Brně. Závěr: *Studenti, nenechte se od pánů v kožených bundách vyprovokovat!* (D 34). S tímto sdělením, jehož pravost jsme samozřejmě neměli možnost ověřit, zajímavě koresponduje jeden rukopisný nápis *I v SNB jsou prima lidé!* (C 131). Protistudentských a „protielitářských“ nápisů je ovšem řada (D 30, 38, 62, 93, 102, 110 ...) a nemá význam se jimi dále zabývat. Jsou dokladem skutečně „ústní“ neoficiální historie a svědčí nejen o existenci možná tehdy poctivě míněných názorů na tehdejší udržení socialismu nebo na možnost jeho reformy, nýbrž také o lidské závisti a o jednostranných stanoviscích, kterým se nevyhne žádná revoluce.*

Kde se v Brně vylepovaly plakáty, nápisy a karikatury? Na rozdíl od pražského prostředí nebyla tato otázka zkoumána v takové šíři a lze jen konstatovat, že již během soboty a neděle 18. a 19. listopadu se začaly objevovat plakáty s nápisy proti mocenskému monopolu komunistické strany a že se postupně stávaly součástí veřejného mínění. Integrovaní názorů mělo ovšem jinou podstatu než v letech 1948 - 1989, neboť opět po dlouhé době vycházelo z vlastního názoru autora a čtenáře a z možnosti zaujmout vlastní stanovisko. Individuální názor se

téměř naráz stal stejně hodnotný, jako oficiální, a ústní dějiny začaly vzájemně prolínat s tím, co se skutečně právě odehrávalo. Nápis se objevovaly nejdříve v sídlech a na objektech vysokých škol a šlo výhradně o městský produkt, protože právě městské prostředí je vhodné pro šíření podobných jevů, neboť se zde soustřeďuje kulturní, vědecká a umělecká činnost a správní a politický aparát. Poslední dvě složky se v uvedeném období projevil zcela inertně, zatímco studenti, herci, hudebníci a muzejníci vstoupili solidárně do stávk. Osvětová zařízení měst, okresů a krajů byla natolik finančně závislá na systému a natolik mu ideologicky podléhala, že se k revolučním projevům připojovala jen velmi váhavě. V některých institucích se projevil euforie, vedoucí k rychlému ztotožnění se studenty, jinde, např. v ústavech Československé akademie věd, šlo o promyšlený vstřícný aktivní přístup. Někde se také projevil mylná představa „přidáme-li se spontánně, bude to jako za komunistů“, kdy se stejně spontánně vyžadovaly podpisové akce například proti Chartě 77 a jindy. Proto někteří činitelé nebo učitelé ve středních a odborných školách vyzývali k umírněnosti.

Plakáty se vylepovaly zhruba na stejných místech jako v srpnu 1968, tj. v Brně na velkých výkladních skříních tehdejší Státní banky na náměstí Svobody, na knihkupeckých a dalších výkladech v České ulici a na třídě Vítězství, která byla jako první zpětně pojmenována Masarykova, čímž se obnovil stav před rokem 1948. Většina ulic vnitřního města poskytla prostor pro plakáty, které se ze zdí a výkladů rychle rozšířily do čekáren tramvají a na jejich vozy (viz pokyny z FF MU), na poštovní schránky, na plakátovací plochy, autobusy a všude tam, kam bylo možné lehce přilepit klížené samolepky. To byl technický rozdíl proti roku 1968, kdy různá syntetická lepidla často neod-

stranitelně poškozovala fasády. Na budovách národních výborů a na stranických budovách byly plakáty důsledně ničeny. Polepení však neunikla socha Klementa Gottwalda před městským výborem KSČ. Tematicky se autoři zaměřili téměř výhradně na politiku stranického aparátu a jednotlivých představitelů. Na hlavním nádraží instalovali zaměstnanci zvláštní plakátovací plochu s prosbou, aby se šetřilo zcela nové mramorové obložení stěn, pořízené k oslavě výročí železnice z Vídně do Brna. Mramorové obložení však poskytlo výhodnou plochu v nádražním a tramvajovém podchodu, kde byl plakát na plakátu. Stejně tak na výkladech Prioru, kam podchod ústí. Hlavní plakáty byly ovšem na objektech vysokých škol v Brně, kde jen univerzita vlastní asi 25 těchto možností. Z fakult se nejvíce prosadili posluchači a asistenti z přírodovědecké a filozofické fakulty, z techniků pak fakulta architektury a stavitelství. Svým podílem přispěla Janáčkova akademie muzických umění. Tím ovšem není řečeno, že ostatní fakulty a vysoké školy byly nečinné. Ve výkladních skříních obchodů se psaná, tištěná a aranžérsky upravená hesla začala objevovat až ve druhé polovině prosince v souvislosti s přípravou volby prezidenta. Plakáty a letáky byly samozřejmě nejen rukopisné, ale také mechanicky rozmnožované a doprovázené kresbami - od neumělých alegorií až po karikatury.

Jejich vliv a ohlas, tedy zpětná vazba, byl poměrně rozsáhlý. Šlo o přirozenou a svobodnou reakci na čtyřicetileté období uplatňování jedné ideologie a většinou se nevyskytovaly nápisy hrubého nebo urážlivého obsahu. Vztah mezi prostředím, kde bylo heslo vylepeno, a jeho obsahem, byl v Brně v podstatě náhodný: zdá se, že spíše rozhodovala vhodnost a nápadnost plochy. Hesla se stejně jako v Praze nebo v Bratislavě pohybovala od skandování na manifestacích a prezentování na

transparentech až po vylepení na výkladech nebo jako součást širšího informativního celku. Začátkem ledna uváděli studenti s nožíky a čisticími prostředky všechno do pořádku, do dubna 1990 bylo ve městě relativně čisto a pak opět začala letáková a plakátová složka předvolebního boje, během níž se rozšířil zvyk přikreslovat a připisovat glosy k volebním textům a kresbám. To je však již jiná kapitola vývoje písemné složky ústních dějin.